

DOWN TO earth

milieu | mensen | meningen

 milieudefensie
anders kijken, anders kiezen

Uitgave vereniging Milieudefensie
Friends of the Earth Nederland
jaargang 7 | september 2016

36

Tiny houses

Kleine huisjes,

grote idealen

ZONE ROUGE

Frankrijks verboden zone

FOSSIL FREE CULTURE

Kunst voor fossielvrije
musea

EWALD ENGELEN

over populisme en politiek

Winnaars

Dit is de olympische bobsleebaan in Sarajevo. In 1984 was Joegoslavië gastland voor de Olympische Winterspelen, die wel worden gezien als de meest succesvolle Spelen. Acht jaar later brak de oorlog uit, die drie jaar duurde en 12 duizend mensen het leven kostte, 50 duizend mensen raakten gewond. De stad is teruggeveerd van de vernietigingen en grote evenementen vinden er weer plaats. Maar het Olympisch dorp is vergeten en de natuur neemt het over. Want wie heeft er nu echt een Olympische bobsleebaan nodig? Wereldwijd worden er ook vraagtekens gesteld bij de impact van de Olympische Spelen zelf. De gastlanden moeten vaak torenhoge investeringen doen voor faciliteiten die daarna zelden meer gebruikt worden. Zeker in landen met grote tegenstellingen tussen arm en rijk is dit pijnlijk, vaak ook omdat de voorbereidingen niet zelden gepaard gaan met mensenrechtenschendingen. Daarmee is ook de veiligheid van de atleten niet gegarandeerd. Ondanks alle pogingen om de spelen 'niet politiek' te laten zijn en er prachtige prestaties worden neergezet, is de verbroederende factor soms ver te zoeken.

Tekst Annemarie Opmeer Beeld Marco Fieber / Flickr

1. Manuel Beterams, freelancer. 2. Vincent Bijlo, column. 3. Michiel Bussink, column Recept. 4. Carolien Ceton, redacteur. 5. Kris de Decker, column Lowtech. 6. Robert Elsing, fotograaf. 7. Merel van Goor den Held, freelancer, consument. 8. Renée Gubbels, illustraties. 9. Wendy Koops, freelancer. 10. Evelien Matthijssen, column Green Evelien. 11. Koen Moons, freelancer. 12. Annemarie Opmeer, hoofdredacteur. 13. Marjan Peters, art-direction en vormgeving. 14. Bas van der Schot, cartoon. 15. Liesbeth Sluiter, freelancer. 16. Thomas van Slobbe, column. 17. Myrthe Verweij, kort internationaal. 18. Dinand van der Wal, fotograaf.

8 “Armen krijgen een sigaar uit eigen doos”

De manier waarop arme landen nu ‘geholpen’ worden in het omgaan met klimaatverandering is niet rechtvaardig, zegt Madeleen Helmer van het Klimaatverbond.

18 Hoe behoud je een heggenlandschap?

Het Brabantse Maasheggenlandschap is het oudste cultuurlandschap in Nederland. Vereniging Nederlands Cultuurlandschap probeert het nu een UNESCO Mens- en Biosfeergebied te laten worden.

28 La zone rouge

Frankrijk, het favoriete vakantie­land van vele Nederlanders, worstelt tot de dag van vandaag met de giftige en explosieve resten van de Eerste Wereldoorlog. Fotograaf Olivier Saint Hilaire documenteerde het leven in en om deze ‘rode zone’.

32 Is jouw museum fossielvrij?

De fossiele industrie legitimeert zichzelf door kunst en cultuur te sponsoren. Onterecht, vinden Liberate Tate en Fossil Free Culture. Het protest hiertegen is minstens zo artistiek. Binnenkort ook in Nederland.

14 Pleidooi voor een eind aan de voldongenfeitenpolitiek

Als je tegen meer marktwerking bent, had je tegen het associatieverdrag met Oekraïne moeten stemmen. Om dezelfde reden moet je tegen TTIP en CETA zijn, zegt hoogleraar financiële geografie Ewald Engelen.

21 De Activist Omgaan met onkruid

Tekst Wendy Koops Beeld Robert Elsing

Wilde bloemen en planten langs de weg, de één geniet ervan – goed voor de bijtjes immers – de ander is het een doorn in het oog. In ieder geval kampt onkruid met een imago­probleem. Daar probeert Bennie Meek van Gewildgroei wat aan te doen. In zijn ogen groeit onkruid op plekken waar weinig wordt gelopen, met andere woorden: er ligt teveel bestrating. Als de plantjes dan toch verwijderd moet worden,

dan graag zo duurzaam mogelijk. Bastiaan Punt en zijn twee­lingbroer Matthijs zetten hun snoeiafval in om onkruid te bestrijden met heet (oppervlakte)water, en ze gebruiken ook biomassa als brandstof. Maaike Pfann, tot slot, geeft als Mevrouw Onkruid workshops en schrijft columns waarin ze mensen enthousiast maakt over eten uit de natuur.

22 Kleine huisjes, grote idealen

De tiny house-beweging is in Nederland in opkomst. Deze minimalistische, zelfvoorzienende en vaak mobiele manier van wonen legt gelijk bloot waar het woonsysteem vast zit.

en verder

- 02 Inzoomen
- 06 Brieven
- 06 Schot
- 07 Onder Vuur: Dieselgate
- 09 Commentaar
- 10 Korte berichten
- 12 Van het web
- 13 Vincent Bijlo
- 36 Green Evelien: off-line
- 38 Recensie: Macht van de megaonderneming
- 39 Media: Racing extinction
- 40 Consument
- 41 Lowtech: Duurzaam printen
- 42 Recept: Veganistische maaltijdsalade
- 44 Oproepen en agenda
- 45 Slobbe: Stress
- 46 Uitzoomen

Wil je iets kwijt? Schroom niet en schrijf ons. We houden ons het recht voor brieven te selecteren of in te korten. Reageren kan via e-mail: redactie@downtoearthmagazine.nl of per post: postbus 19199, 1000 GD Amsterdam.

Low Car Diet

In het julinummer verwijst Sake Stoppels in zijn ingezonden brief naar Frido Kraaijen die een tijdje een Low Car Diet volgde. Helaas bleek de overstap naar OV voor Kraaijen tijdelijk. Waarom, zo vraagt Stoppels zich af, verhuist Kraaijen niet gewoon naar een woonplaats dicht bij zijn werk? Een goede vraag. Hoewel ik Kraaijen niet persoonlijk ken, waag ik me aan een voorzichtig antwoord op de vraag: “Waarom gaan mensen niet dicht bij hun werk wonen?”. Het antwoord ligt naar mijn mening in de flexibilisering van de arbeidsmarkt. Werkgevers willen het onderste uit de kan halen en werken met steeds kortere contracten. Was het vroeger een uitzondering als iemand een jaarcontract had, nu zie ik overal contracten voor zes maanden verschijnen. In zo een arbeidsmarkt is het niet gek dat mensen het vertikken om dichtbij hun werk te

gaan wonen. Je blijft bezig! Los van het ongemak van steeds moeten verhuizen (ook niet al te milieuvriendelijk, stel ik me voor) heeft dit ook nog eens allerlei sociale gevolgen. De eigen vriendenkring, die van de partner, de school van de kinderen... Hoe nastrevenswaardig ook, het idee dat iedereen dicht bij zijn werk zou moeten wonen is in de huidige arbeidsmarkt helaas niet vol te houden.

Jeroen Langendam

Campagnehamburger

Jullie maken een prachtig magazine met informatieve en rake artikelen. En dan plaatsen jullie een recept voor een hamburger gemaakt van vlees? Really? De grootste milieuvervuiling wordt nog altijd veroorzaakt door de wereldwijde livestock, ik sta dan ook versteld dat jullie dit promoten.

Mayke Niestadt

We kregen veel reacties op dit recept. Er leven uiteenlopende, goed onderbouwde standpunten over of vlees eten wel of niet onderdeel kan zijn van een duurzaam voedselsysteem. Daarom publiceerden we zowel *Vlees, de heilige koe in het klimaatdebat* als *Een beetje vlees voor een betere wereld* (zie downtoearth-magazine.nl). Ook bevat de beweging allerlei mensen met een groen hart, van veganist tot vleeseter. Dit nummer trouwens weer een veganistisch recept (p.42). – Redactie

Trein

Volgens de Lowtech column in de juli-uitgave van *Down to Earth* verbruikt een “goed gevulde (alle zitplaatsen bezet)” dieseltrein op een afstand van 9 km 62 l brandstof per passagier. Als we van 10 zitplaatsen uitgaan zijn dat dus 620 l, of 69 l/km. Dat kan niet. Een moderne dieselstoptrein heeft een verbruik van 1-2 l/km. Er klopt dus iets niet met de berekening in Lowtech. Kunnen jullie bij de auteur even nagaan hoe hij tot zijn getallen gekomen is?

Andreas Sterl

De berekening van Alex Van den Bossche was inderdaad fout en oneerlijk. Helaas was het magazine al naar de drukker toen dat aan het licht kwam. Van den Bossche wijst alleen energieverbruik toe aan de passagiers die op- en afstappen. Hou je echter ook rekening met de passagiers die blijven zitten, en ga je uit van 100 passagiers, dan komen we aan een verbruik van 2,64 liter voor het 9 km lange traject. Zit de trein helemaal vol, dan kom je inderdaad aan het cijfer genoemd in de reactie. Met lichtere treinen kan dat verbruik nog veel verder naar beneden. – Kris de Decker, Lowtech

Onder Vuur

Elk nummer spreken wij een organisatie die onderwerp is geweest van kritiek op hun groene gehalte. Wat is de andere kant van het verhaal?

Down to Earth vs. Europese Commissie

In *Down to Earth* 35 publiceerden we een onderzoeksjournalistiek stuk over **dieselgate, de uitstootfraude bij Volkswagen diesels. De Europese Commissie zegt hiervan geen enkel vermoeden te hebben gehad. Maar wij verkregen via de Wet Openbaarheid Bestuur interne briefwisselingen die laten zien dat er wel degelijk vermoedens bestonden. We vragen een woordvoerder van de Europese Commissie om weerwoord.**

De in *Down to Earth* gepubliceerde briefwisseling tussen Karl Falkenberg – hoofd van het EU-milieudepartement – en Daniel Calleja Crespo – baas van het EU-departement voor industrie, laat zien dat vermoedens van fraude een klein jaar vóór het Volkswagenschandaal al wel degelijk bestonden. Had dieselgate voorkomen kunnen worden?

“Het risico dat fraudesoftware kon worden gebruikt, was bekend bij de Europese Commissie. Maar de Commissie was niet bekend met concrete gevallen van fraude. Wij waren net zo geschokt als ieder ander over de onthullingen rond Volkswagen. Het was gemeengoed dat de emissietesten in het laboratorium geen realistisch beeld boden van de hoeveelheid NOx-gassen [de gassen waarmee Volkswagen fraudeerde, red.] die auto’s in werkelijkheid uitstoten. Maar dit kon verschillende oorzaken hebben. Wij waren destijds daarom overtuigd dat de EU-goedkeuringsprocedure moest worden aangepast [Real Driving Emission test, red.]. Daar hebben we onze aandacht op gericht, en daar boeken we nu ook resultaat.”

Maar in een brief van november 2014 vraagt Karl Falkenberg aan Daniel Calleja Crespo om onderzoek te doen naar wat hij denkt dat emissiefraude is. Wat is er met die suggestie gebeurd?

“Fraudesoftware is verboden in de EU. De wetgeving biedt een duidelijke verdeling van verantwoordelijkheden als het hierom gaat. Automakers moeten aantonen dat alle nieuwe auto’s voldoen aan de regels, en mogen daarbij geen gebruikmaken van fraudesoftware. De Europese lidstaten hebben de plicht om deze regels te handhaven. Zij moeten sancties opleggen wanneer automakers deze regels schenden. De Europese Commissie heeft echter binnen de wet geen directe bevoegdheid om onderzoek te doen naar fraudesoftware.”

Maar wat ik concreet wil weten: wat is er met de oproep van Falkenberg gebeurd? Is die dan doorgespeeld aan de lidstaten?

“De Commissie heeft geen enkel concreet bewijs gekregen van fraude. Als dat wel het geval was geweest, dan had de Commissie actie ondernomen.”

Wat u zegt, lijkt niet te kloppen. Uit de briefwisseling blijkt duidelijk dat de Commissie wist dat autofabrikanten met software de emissiereductie op sommige momenten uitschakelden, iets dat volgens de EU-wet die u noemt – en die ook door Falkenberg wordt genoemd in zijn correspondentie met Crespo – illegaal is.

“De correspondentie van Falkenberg gericht aan zijn collega bevat geen enkel bewijs van specifieke gevallen van fraude. De brief herhaalt alleen de zorgen die al bekend waren: dat autofabrikanten de mazen van de wet benutten. Door dat te benoemen, benadrukte Falkenberg de urgentie om de Real Driving Emission test [de nieuwe en meer realistische test waar de EU aan werkte, red.] te introduceren.”

Tekst: Vincent Harmsen Beeld: Shutterstock

“Bouw niet alleen dijken voor de rijken”

Dat zegt Madeleen Helmer, projectleider adaptatie bij het Klimaatverbond Nederland. Tekst **Carolien Ceton**

Het rijke Noorden moet niet wegllopen voor zijn verantwoordelijkheid om de allerarmsten te compenseren voor klimaatschade. Madeleen Helmer (58) blijft haar boodschap verkondigen. Eind jaren tachtig werkte ze voor het European Center on Pacific Issues dat zich bezighield met de eilanden in de Stille Oceaan. Bij een naderende zeespiegelstijging zouden kleine atolstaatjes als Tuvalu, Kiribati en de Marshall eilanden als eerste worden bedreigd. Tijdens de Klimaatconferentie in Den Haag (2000) wilde Helmer de voor die landen broodnodige adaptatie – aanpassing aan de onvermijdelijke gevolgen van klimaatverandering – aan de orde stellen. Ze vond bij de grote ontwikkelingsorganisaties toen geen enkele steun, behalve bij het Rode Kruis. Daar richtte ze in 2002 het Klimaatcentrum op. Nu is ze projectleider adaptatie bij Klimaatverbond Nederland. Haar boodschap: onze welvaart hebben we dankzij fossiele energiebronnen. De nadelige gevolgen hiervan komen vooral bij de allerarmsten terecht. Zij hebben het klimaatprobleem niet veroorzaakt maar zijn er wel het meest kwetsbaar voor, omdat ze met kleine

tuintjes, akkertjes en vee erg afhankelijk zijn van het weer. Het is dus niet meer dan normaal dat wij hen helpen.

Is dit een verdelingsvraagstuk, of gaat het over klimaat? “Klimaat gaat over heel veel dingen, dus ook hierover. Aanvankelijk bestond er veel weerstand tegen dat idee. Bij VROM – het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer – zeiden ze destijds letterlijk: ga weg! Maak het niet nog ingewikkelder. Met alleen het mitigatievraagstuk, het voorkómen van klimaatverandering, was de uitvoering van het Kyotoprotocol (1997) al ingewikkeld genoeg. Wij zeiden: Kyoto gaat niet ver genoeg, de gevolgen zijn onafwendbaar. Dus moeten we de kwetsbaarste mensen beschermen. Het heeft een jaar of zes geduurd om die boodschap gemeengoed te maken. In Kopenhagen (2009) is uiteindelijk afgesproken dat er vanaf 2020 jaarlijks \$100 miljard moet worden vrijgemaakt voor klimaatactie in ontwikkelingslanden.”

Dus dat is in orde? “Nee, integendeel. De eerste adaptatiediscussies hadden een duidelijk doel: hoe helpen we de allerarmsten de gevolgen van klimaatverandering het hoofd te bieden. Wij –

inclusief toenmalig minister Koenders – vonden dat de financiering daarvan *bovenop* het budget voor ontwikkelings-samenwerking moest komen. Bij adaptatie gaat het tenslotte niet om solidariteit, maar om compensatie voor door ons veroorzaakte schade. Nu zijn we tien jaar verder. Op ontwikkelings-samenwerking is enorm gekort, en uit dat geslonken budget financiert Nederland nu toch die klimaatprojecten. Jaarlijks voor zo’n €700 miljoen. Maar armoedebestrijding, de basis voor ontwikkelingssamenwerking, is geen criterium meer voor deze projecten. Niemand bekritiseert minister Ploumen dat haar geld wordt misbruikt om aan verplichtingen te voldoen die voortkomen uit Kopenhagen. Dat geld komt dus bij de verkeerde mensen terecht.”

Hoezo? “Bij de onderhandelingen voor het adaptatieframework in 2008 was onze inzet dat de bescherming van de meest kwetsbare mensen prioriteit moest krijgen. Tijdens het onderhandelingsproces is ‘mensen’ verdwenen, ‘landen’ kwam ervoor in plaats. Daar ging het mis. Alles wat Nederland doet, is dus conform het adaptatieprotocol. Als er maar een bak geld richting ontwikkelingslanden gaat, is het oké. De praktijk is dat het geld door die overheden besteed wordt – waarbij vaak westerse bedrijven en onderzoeksinstellingen worden ingehuurd – en doorgaans niet terechtkomt bij de allerarmsten. We komen niet eens bij die mensen in de buurt.”

Leidt de nadruk op rechtvaardigheid niet af van klimaatverandering? “Die discussie heb ik nooit geloofd. Iedereen die nu met de gevolgen van klimaatverandering te maken krijgt, snapt dat niets duurzaam helpt als we de uitstoot van broeikasgassen niet stoppen. Dat geldt ook voor mensen die niet per se in het milieu geïnteresseerd zijn. Ik heb het zien gebeuren bij het Rode Kruis: zij nam in 2007 een resolutie aan waarin voor terugdringing van broeikasgassen werd gepleit. Let wel: het Rode Kruis, waar bijna alle landen lid van zijn, is een politiek neutrale organisatie.

Het is onze verantwoordelijkheid om mensen elders in de wereld te beschermen tegen het veranderende klimaat, daar mogen we niet voor wegllopen. Milieuorganisaties hoeven die taak niet op zich te nemen, maar ze moeten het ook niet bestrijden. In het begin gebeurde dat wel. Er werd me verweten dat ik in het kamp van Bush thuishoorde. Vervolgens ging men zoeken naar win-win oplossingen zoals herbebossing. Goed voor het leefmilieu van mensen én de opname van CO₂. Maar wat doe je tijdens een hittegolf? In juli 2006 stierven in Nederland duizend mensen aan de hitte, vooral ouderen. Die zijn het beste geholpen met een airco. Mag je die dan niet geven? Van mij wel: je moet mensen altijd zo goed mogelijk helpen. Ook als de oplossing zelf een probleem is.”

Maar die airco heeft weer effect op de allerarmsten? “Zeker. Net zoals de douche die ik ’s ochtends neem, of de computer die ik iedere dag aanzet.”

Je zou bijna verdrinken in schuldgevoel... dat inspireert mensen toch niet tot actie? “Daar heb ik geen boodschap aan. We doen die dingen toch niet met de bedoeling om schade te berokkenen? Wij zijn onschuldig schuldig, daar zit nu net het dilemma. Als ik wil functio-

neren in Nederland moet ik meedoen met de samenleving: een telefoon hebben, een computer gebruiken en af en toe met de trein gaan. Het gaat niet om schuld, maar om verantwoordelijkheid. Nadelige gevolgen van je gedrag rechtzetten noem ik beschaving. Dat doe je gewoon.”

Inmiddels word je niet meer versleten voor Bush-adept? “Nee, maar de morele component is uit de adaptatie-discussie verdwenen. Het is dijken voor de rijken, en bijna niks voor de allerarmsten. In Nederland besteden we jaarlijks een miljard euro aan een Deltaprogramma voor onszelf, terwijl we arme landen een sigaar uit eigen doos geven. Terwijl de ramp zich vooral dáár voltrekt. We weten dat de Arabische lente en de oorlog in Syrië deels veroorzaakt werden door droogte en stijgende voedselprijzen. Toch speelt klimaatverandering geen enkele rol in het debat over de vluchtelingen crisis. Vluchtelingen zullen blijven komen. Dat is geen argument, maar werkelijkheid. En wat doen wij? Dealtjes sluiten met Erdogan en belemmeringen opwerpen. Het morele verhaal is verdwenen, maar het moet wel worden verteld.”

Hoe nu verder? “Achteraf denk ik dat ik met al die jaren lobbywerk in de VN en daarbuiten heb bijgedragen aan de ontwikkeling van perverse systemen. Het lot van de armsten wordt in fraaie toespraken in de etalage gezet, terwijl achterin de winkel allerlei constructies zijn bedacht waardoor zij nog minder worden geholpen. Klimaatverandering is een nog groter, angstaanjagender beest dan ik 25 jaar geleden dacht. Ervoor wegllopen kan niet. We moeten volhouden, wonden likken als iets mislukt en weer opnieuw proberen. Ook als niet zeker is dat het goed komt.” □

Commentaar

EU-kritiek

Als je kritisch op de EU bent, ben je een rechtse, nationalistische populist. Dat is wat je de afgelopen tijd keer op keer te horen krijgt. Rond het handelsverdrag met Oekraïne, rond Brexit, rond wat dan ook. Ik begrijp dat eerlijk gezegd niet helemaal. Zullen we even terugdenken aan het referendum over de Europese grondwet? De stem-voor-campagne was destijds een bak economisch optimisme met een neerbuigend toontje waar elke twijfelaar van zou gaan tegenstemmen. Links Nederland had daar al snel de buik van vol. Maar rond het Oekraïne-referendum en Brexit zie ik die linkse mensen dat neerbuigende toontje ineens zelf gebruiken. ‘Onderbuik! U stemt tegen uw eigen belang! De EU is goed voor u!’ Maar elk weldenkend mens, zeker die in progressieve hoek, ziet toch ook de problemen met de Europese Unie? Fijn, dierenwelzijnswetten voor de lidstaten. Beetje jammer dat de uitruil is dat je je land openstelt voor kippenfabrieken. Goed dat we standaarden van consumentenproducten verbeteren. Wel betekent het toevallig een eenheidsworst van Unilever, Nestlé en GlaxoSmithKlein. Tof, die Natura2000 gebieden, luchtkwaliteitsnormen, waterrichtlijnen. Helaas is het landbouwbeleid tegelijkertijd zo gericht op groei, dat de EU zichzelf keihard tegenwerkt. Raad maar wie er wint. EU-sceptici delen één ding. Ze zien prima dat deze EU niet over mensen gaat, maar over geld (verrassing!). Is het vreemd dat er mensen voor Brexit stemden omdat ze de invloed van TTIP op hun gezondheidszorg vreesden? Elke milieuactivist weet hoe ontransparant Brussel is. Hoe de bedrijfslobby sterker is dan wie dan ook. TTIP, TiSA, CETA; handel, handel, handel. Alles – van eten tot drinkwater, van zorg tot openbaar vervoer – moet in dienst staan van geld verdienen. En die Europese bestuurders die het wel goed bedoelen, moeten waden door de stroop. Het had zo’n mooi democratisch project kunnen zijn. Maar laten we eerlijk zijn. Dat is het niet. Ik denk: hoe harder je volhoudt dat EU-kritiek ‘rechts’ is, hoe meer mensen denken dat ter linkerzijde men het hoofd diep in het zand heeft gestopt. Als je niet zit te wachten op xenofobe politici die niets gaan oplossen, erken dan dat EU-kritiek alle kleuren heeft. Elk nadeel heeft gelukkig ook z’n voordeel. Soms blijkt de EU zo’n enorme draak, dat zelfs de handel eronder lijdt. “Het overleg over TTIP is mislukt, maar niemand durft het toe te geven”, zei de Duitse minister van EZ Gabriel. In 14 onderhandelrondes is op nog geen van de 27 hoofdstukken overeenstemming bereikt. Toch fijn, zo’n EU.

Annemarie Opmeer, hoofdredacteur

“Het gaat niet om schuld, maar om verantwoordelijkheid”

WERELD

Heftig nieuw klimaatrapport

De wereld stevent af op een klimaat dat nog nooit door mensen is meegemaakt. In 2015 werden meerdere symbolische grensposten gepasseerd wat betreft hitte, zeespiegelstijging en extreem weer. Dat is de conclusie van een nieuw klimaatrapport *Staat van het Klimaat* door de National Oceanic and Atmospheric Administration (Noaa), met input van honderden wetenschappers uit 62 landen. “De gevolgen van klimaatverandering zijn niet langer subtiel,” zei klimaatwetenschapper Michael Mann tegen *The Guardian*.

“Ze spelen zich af voor onze ogen.” De VN stelt al dat het zeer waarschijnlijk is dat 2016 deze records opnieuw gaat breken, met op dit moment 14 maanden aanhoudende hitte. Over de veel gehoorde verklaring dat de records door El Niño veroorzaakt worden, zegt Thomas Karl, directeur van het Noaa nationale centrum voor milieuinformatie: “Vorig jaar was El Niño een duidelijk teken van hoe kortetermijngebeurtenissen de relatieve invloed en impact kunnen vergroten van een trend van opwarming op langere termijn.”

VERENIGDE STATEN

Klimaatregels voor luchtvaart dichterbij

Het is officieel: de Amerikaanse luchtvaart draagt bij aan de uitstoot van broeikasgassen en bedreigt de gezondheid en het milieu. De luchtvaart moet daarom gereguleerd worden onder de wet op schone lucht in de VS. Dat concludeert het milieuagentschap EPA. Amerikaanse vluchten veroorzaken een derde van de wereldwijde uitstoot door de luchtvaart. “Door deze bevindingen is de EPA verplicht om regels te maken die de CO₂ uitstoot door vliegtuigen omlaag brengt”, legt Drew Kodjak van milieuorganisatie International Council on Clean Transportation uit aan nieuwssite Climate Change News. In oktober komt de internationale luchtvaartorganisatie ICAO weer bijeen. Alle lidstaten van de ICAO, waaronder Nederland, hebben het klimaatakkoord van Parijs ondertekend. Maar concrete maatregelen van ICAO om de uitstoot van broeikasgassen door vliegverkeer omlaag te krijgen, blijven al jaren uit. Zonder maatregelen zal de uitstoot door de luchtvaart in 2050 naar verwachting verdrievoudigd zijn.

Nederland: Milieudefensie dagvaardt staat om schone lucht en recht op gezondheid **+++ Jumbo en Albert Heijn** gaan gebruik bij-onvriendelijke bestrijdingsmiddelen terugdringen **+++ DR Congo:** Wereldbank trekt financiering voor omstreden Inga 3 megadam terug **+++ Myanmar:** Verbod op houtkap gedurende een jaar **+++ Wereld:** Dit jaar was op 8 augustus de aarde ‘op’: op deze datum waren alle grondstoffen opgebruikt die de aarde in een jaar te vergeven heeft #overshoot **+++ Verenigd Koninkrijk:** Na Nederlandse ook Britse actie tegen importeurs illegaal hout uit Kameroen **+++ Britse regering** houdt plannen voor Hinkley Point C, de duurste kerncentrale ooit, opnieuw tegen

WERELD

Microplastics nog volop gebruikt

Uit onderzoek van Greenpeace blijkt dat de grote cosmetica- en drogisterijmerken nog volop microplastics gebruiken in hun producten. Microplastics zijn zo klein dat ze met het afvalwater door filtersystemen glippen en uiteindelijk in rivieren, meren en oceanen belanden. Zo komen ze ook in de voedselketen terecht. Vissen kunnen erdoor sterven. En de deeltjes kunnen giftige stoffen aan zich binden of afgeven, en op die manier het water of het zeeleven vervuilen. Veel merken beloofden te stoppen met microplastics, maar vaak gaat het dan slechts om één product of één soort plastic. Soms worden ‘biologisch afbreekbare’ microplastics als alternatief opgevoerd, terwijl die volgens milieuagentschap EPA geen oplossing zijn. Greenpeace pleit daarom voor een verbod op microplastics.

Foto: Marten van Dijk

FRANKRIJK

Hete herfst rond omstreden vliegveld Nantes

Net ten zuiden van Bretagne woedt al jaren een felle strijd om de verplaatsing van het vliegveld van Nantes. Het nieuwe vliegveld moet ten noorden van de stad komen, in een gebied met waardevolle landbouwgrond en natuur. Activisten bezetten al sinds 2009 wat zij de *Zone à Défendre* noemen (ZAD, te vertalen als verdedigende zone). Deze zomer stemde in een regionaal referendum een kleine meerderheid van de bevolking vóór aanleg van het nieuwe vliegveld. Maar volgens tegenstanders is het vliegveldplan economisch zeer slecht onderbouwd. Op de zoveelste demonstratie tegen het project kwamen in juli wederom ruim 25 duizend betogers af. In februari verloopt er een vergunning die vijf jaar geleden is afgegeven voor de bouw van het vliegveld. Daarom wordt verwacht dat de ZAD, waar nog 200-300 bezetters weigeren te vertrekken, binnenkort ontruimd zal worden. Een eerdere poging tot ontruiming in 2012 mislukte. Tegenstanders van de nieuwe luchthaven hebben opgeroepen tot een grootschalige bezetting begin oktober.

PAPOEA NIEUW-GUINEA

Diepzeemijnbouwproject uitgesteld

Het Canadese mijnbouwbedrijf Nautilus kampt met acute financiële problemen. Een experimenteel project om op de zeebodem bij Papoea Nieuw-Guinea koper, zink, goud en zilver te delven met speciale onderwatermachines komt daardoor voorlopig niet van de grond. Milieuorganisaties zijn opgelucht dat het project, Solwara1, vertraging oploopt. De kustbevolking is niet geraadpleegd over de mijnbouwplannen, stelt de NGO BankTrack. Uit onderzoeken blijkt dat diepzeemijnbouw catastrofale gevolgen kan hebben voor de natuur en het klimaat. Walvissen en andere zeedieren zouden worden verstoord door herrie van de mijnbouw. En het zeeleven rond onderwatergeisers, onmisbaar voor de opname van grote hoeveelheden van het broeikasgas methaan, zou beschadigd worden. Baggerbedrijf Damen Dredging Equipment uit Nijkerk leverde enkele jaren geleden al onderwatermachines voor de testfase van Solwara1.

PAKISTAN

Zevenjarige daagt regering om bruinkool

“Ik wil dat de regering zorgt dat ik en mijn vrienden in een veilige omgeving kunnen opgroeien. Ze moeten ons helpen het milieu voor toekomstige generaties te sparen.” Dat vertelt de 7-jarige Rabab Ali aan nieuwssite The Third Pole. Het meisje bracht met succes als eerste minderjarige een zaak in het publieke belang voor de rechter in Pakistan, samen met haar vader die advocaat milieu-recht is. Volgens de twee leidt de winning van bruin-

kool in de Sindh provincie tot een drastische toename van Pakistans CO₂ uitstoot. De luchtvervuiling en klimaatverandering die daarmee gepaard gaan, druisen in tegen het grondwettelijke recht op leven van Ali en toekomstige generaties, stellen ze. “Als we deze bruinkoolvelden gaan ontginnen, verduizendvoudigen we de uitstoot van Pakistan,” zegt Rabab’s vader, Qazi Ali Athar. “We kunnen de bruinkool dus beter in de grond laten zitten.”

Kort | Van onze website

Down to Earth publiceert nog veel meer dan je misschien denkt. Onze website staat vol stukken die niet in het magazine verschijnen. Hier lichten we er een paar uit. Vind veel meer op downtoearthmagazine.nl. Klik!

Opinie

“Schone kleren: niet pas over vijf jaar!”

Door: Tara Scally | Lengte: 500 woorden
Url: downtoearthmagazine.nl/schone-kleren-niet-pas-over-vijf-jaar
Is het Convenant Duurzame kleding en textiel een papieren werkelijkheid of een keerpunt in de textielgeschiedenis? De Schone Kleren Campagne doet niet mee aan het convenant. Tara Scally legt uit waarom.

Verslag

Verslavend leuk: afval rapen op het strand

Door: Merel van Goor den Held | Lengte: 500 woorden
Url: downtoearthmagazine.nl/beach-cleanup-afval-strand-plastic
In augustus trokken grote groepen mensen langs het strand om afval te rapen. Ook Merel van Goor den Held van Down to Earth deed mee met de Boskalis Beach Cleanup Tour, die dit jaar meer opruimde dan ooit. “De imposante vondst geeft een bevredigend gevoel.”

Serie: lessen voor de milieubeweging

10 lessen van Rosa Parks

Door: Sandra Ball | Lengte: 1800 woorden
Url: <http://bit.ly/2cacq8l>

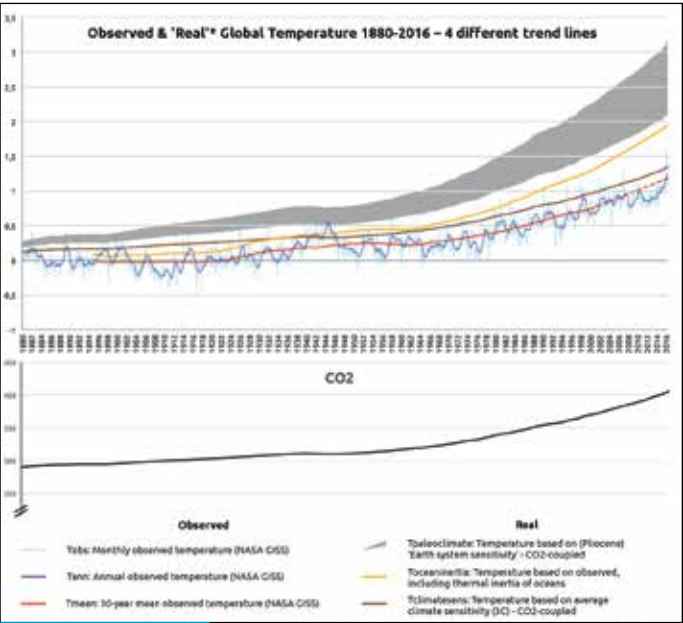

Als wij het vermogen van de ‘gewone’ man of vrouw om veranderingen af te dwingen een gezicht willen geven, citeren we graag Martin Luther King. Of we verwijzen naar Rosa Parks, de vrouw die de bus-boycot ontketende en daarmee een boegbeeld werd van de zwarte Burgerrechtenbeweging. Maar dat deed zij niet alleen: achter haar stond een goed georganiseerde beweging. Wat kunnen we hiervan leren? Sandra Ball, manager bewegingsopbouw bij Milieudefensie en zelf Amerikaanse, deelt met ons de lessen die ze tegenkwam tijdens haar zoektocht naar de geschiedenis van de burgerrechtenbeweging.

4 lessen uit de anti-kernenergiebeweging

Door: Will Lawrence | Lengte: 1200 woorden
Url: downtoearthmagazine.nl/4-lessen-uit-de-anti-kernenergiebeweging

De klimaatbeweging hoeft het wiel niet uit te vinden, want de anti-kern-energiebeweging ging haar voor. Will Lawrence – medeoprichter van het Amerikaanse Fossil Fuel Divestment Student Network – deelt vier lessen die klimaatorganizers kunnen leren van anti-nucleaire protesten in de Verenigde Staten. Een vertaling van een artikel dat eerder verscheen op WagingNonViolence.org.

Achtergrond

Klimaattraagheid is slecht nieuws, maar wat is het?

Door: Manuel Beterams | Lengte: 700 woorden
Url: downtoearthmagazine.nl/klimaattraagheid
Het woord van de week is ‘klimaattraagheid’. Dit mechanisme voorspelt nog veel meer opwarming dan waar we vanuit gingen. Rolf Schuttenhelm en Stephan Okhuijsen van het klimaatblog Bits of Science wierpen zich op klimaatdata en vragen nu aandacht voor deze traagheid in het klimaatsysteem. Maar wat is ‘klimaattraagheid’ eigenlijk? Hier twee redenen waarom de opwarming, ondanks de records, eigenlijk nog achterblijft.

Opinie

“Tijd dat we het zeggen: sluit óók de kolenhavens!”

Door: Rolf Schuttenhelm | Lengte: 700 woorden
Url: downtoearthmagazine.nl/sluit-ook-kolenhavens
Rolf Schuttenhelm – inderdaad, de journalist van de berekeningen over klimaattraagheid, elders op deze pagina – heeft ook een mening over klimaatverandering. Want, zo zegt hij, het fossiele energiesysteem piept en kraakt, maar in Nederland stijgt de uitstoot nog steeds. Bij ons regeert de beleidschaos. Op de klimaattop in Parijs beloven we ons aan

1,5 graden opwarming te zullen houden, maar in de Klimaatzaak – doel: maximaal 2 graden opwarming – gaan we in hoger beroep. Schuttenhelm stelt: hou op met de compromissen. Sluit niet alleen alle kolen-centrales, maar ook de kolenhavens.

Bijlo belt...

... een producent van well-being snacks

“Snackingbedrijf Mondelez...”
“Dag, met Vincent Bijlo. Ik lees hier in uw juichende persbericht dat u op milieugebied megastappen aan het zetten bent.”
“Zeker en vast meneer. Wij zijn hard op weg om wereldleider op het gebied van well-being snacks te worden.”
“Well-being snacks?”
“Well-being snacks. Wij voorzien de consumenten van de meest lekkere momenten, als wereldleider in koekjes, chocolade, kauwgom, snoep en poederdrankjes.”
“Wat is precies een well-being snack?”
“Awel, een well-being snack is een snack die rekening houdt met de planeet, de mens, de gemeenschap en de veiligheid van onze werknemers. Een snack die zo weinig mogelijk broeikasgas en restafval produceert. Wij produceren nu 48.500 ton minder aan verpakkingen dan vroeger.”
“Hoe doet u dat, door alle koekjes los te verkopen, zonder papiertje eromheen?”
“Trommeltjes meneer, busjes, maar dan ook toch innovaties in de individueel verpakte porties. Wij zijn volop bezig onze planeet gezonder te maken. 68 Procent van onze fabrieken produceert geen stortafval.”
“U bedoelt dat de consument overgebleven koekjes zelf stort?”
“Vanwaar toch altijd weer dat wantrouwen? Kent u de Nabisco-koekjes? Zal ik een pakketje sturen?”
“Nee, dank u, de laatste Prince gevulde tarwebiscuit ligt me nog zwaar op de maag.”
“U heeft onze Prince gegeten? Dat is goed om te horen, die is nu verrijkt. Het vezelgehalte naargelang het type koekje is nu, en dat is een doorbraak, gestegen tot 20-40 procent. Maar liefst 75 procent van ons West-Europese koekjesvolume wordt vervaardigd met Harmony-tarwe. Wist u dat? Dat is duurzame tarwe. Zeer well-being dus. Daarbij is 90 procent van de palmolie die wij gebruiken traceerbaar tot aan de molen. Tot aan de molen! En Better Choice-options vertegenwoordigen 25 procent van onze bedrijfsinkomsten.”
“Dat begrijp ik niet.”
“Ik ook niet meneer maar toch is het zo.”
“Ik sta met mijn mond vol tanden.”
“Zal ik er dan toch iets in stoppen meneer? Houdt u van Milka? 21 Procent van deze cacao is afkomstig uit duurzame bronnen en dat zal in het hele productieportfolio oplopen tot 100.”
“Maar is het voor zo’n bedrijf als het uwe – hoe hoog is de omzet?”
“30 Miljard Euro.”
“Toch vanzelfsprekend om rekening te houden met milieu?”
“Ja, dat is het, maar we willen het wel heel graag gezegd hebben. Dat is well-being”
Vincent Bijlo

Illustratie: Renée Gubbels

‘Bewust kopen en eten is ook een daad van verzet. Aan mij verdienen de Unilevers van de wereld niets meer. *Fuck them*. Stel je eens voor dat iedereen dat zou doen.’ Met deze niet mis te verstane woorden eindigt Ewald Engelen zijn helft van het met Marianne Thieme geschreven boek *Kanarie in de kolenmijn*. Hierin pleiten ze voor een radicale koerswijziging – hij vanuit economisch, zij vanuit ecologisch perspectief. Het tweetal roept op tot een revolutie in het denken, een einde aan de ‘voldongenfeiten-politiek’. Er zijn volgens hen wel degelijk alternatieven voor globalisering, schaalvergroting en financialisering, hoe hard het establishment ook roept dat er geen andere weg is. We moeten onze toekomst zelf gaan bepalen en die niet overlaten aan politici of, nog erger, het ‘grootbedrijf’, stelt de zichzelf gentleman-hooligan noemende hoogleraar financiële geografie in het lezenswaardige boek. Aan het einde ervan schetst hij een mogelijke toekomst die kleinschaliger, lokaal, schuldenvrij, gebaseerd op echte waarde en echt democratisch is. Tijd voor een gesprek over democratie en een groenere wereld. Op een winderig terras aan de Amstel bespreken we de epiloog in zijn deel van *De*

kanarie in de kolenmijn. Hierin beschrijft hij waarom hij zich bekeerde tot het vegetarisme en lijstduwer werd van de Partij voor de Dieren, volgens hem de largest-issue-partij die er is. “Als je via de lens van dieren naar onze samenleving kijkt, dan mondt dat al snel uit in een fundamentele kritiek op de wijze waarop wij onze mondiale, economische orde hebben ingericht”, vertelt hij. “Waar dierenleed voorkomt, zijn de arbeidsomstandigheden vaak desastreus en wordt een loopje genomen met de milieunormen. Hoe je het ook aanvliegt: dit systeem is onhoudbaar.” Het duurde even voor hij het grote plaatje zag. “Er zijn enkele momenten geweest die voor mij eyeopeners waren. Ten eerste de financiële crisis. Ik dacht echt dat banken wisten waarmee ze bezig waren en dat een financiële sector binnen je stad goed was, omdat die weinig vervuilend is en hoogwaardige arbeid oplevert. Daarover ben ik echt anders gaan denken.” Iets later kwam daar het paardenvleesschandaal overheen. Toen hij een onderzoek van collega’s in Manchester over de vleesindustrie in het Verenigd Koninkrijk las, waren de parallellen met de financiële sector overduidelijk. “Ik realiseerde me dat het niet uitmaakt of je kijkt naar de financiële sector of de farmaceutische, de voedsel-, kleding- of

auto-industrie; allemaal zuchten ze onder een zelfde soort logica. Die bestaat bij kortzichtigheid, overbodige complexiteit, georganiseerde onzichtbaarheid en het behalen van zoveel mogelijk rendement. Er wordt nauwelijks rekening gehouden met wat er zich in de rest van de keten afspeelt, laat staan met het milieu.”

Mede dankzij zijn dochter, die al van jongs af aan hamert op het boycotten van foute producten – Nutella vanwege de palmolie bijvoorbeeld, maar ook vlees – besloot Engelen dat hij niet moest wachten op veranderingen van bovenaf, maar zelf zijn consumptiepatroon moest aanpassen. Want: “Alles wat je consumeert is feitelijk een politieke handeling.” Eigenlijk zou je op alles wat je koopt een soort Keuringsdienst van Waarde-achtige analyse moeten loslaten, vindt Engelen. “Dat is niet eenvoudig, omdat je je er daardoor in toenemende mate van bewust wordt dat je verantwoordelijk bent voor wat er vierduizend mijl verderop plaatsvindt. Maar je leert tegelijkertijd hoe dit ingewikkelde mondiale systeem functioneert en wat er allemaal fout aan is. Dat is ook fascinerend, intellectueel uitdagend.” De manier waarop zijn dochter en de generatie Millennials, aan wie hij het boek heeft opgedragen, in het leven staan, valt onder →

“Kiezers hebben met anti-elitaire ethos

Terwijl hij zelf steeds meer ontdekt wat er fout is aan onze mondiale economische orde, ziet hoogleraar financiële geografie Ewald Engelen dat het establishment alles wat er mis is aan dat systeem juist intensificeert. Daarom spreekt hij liever op TTIP-demonstraties dan dat hij plaatsneemt in adviesraden. Tekst Wendy Koops

Beeld Dinand van der Wal

dat helemaal gelijk”

→ wat hij verstaat onder politiek met een kleine letter p. “Bewegingen van onderop die zich groeperen rond concrete onderwerpen en proberen daar politiek stelling op te nemen. Denk aan Monsanto, Roundup, kistkalveren, bijen, TTIP, CETA en een heel reeks andere kwesties. Er is geen alomvattend programma dat al die verschillende momenten en plekken van politiek verzet bundelt. Dat proberen wij in dit boek wel te doen.”

Excuustruus

Tot zijn steeds groter wordende frustratie ziet hij de ontwikkeling die hij zelf doorliep niet weerspiegeld in het gedrag van ‘het establishment’. “De crisis die we meege-maakt hebben en meemaken is echt groot; vergelijkbaar met die van de jaren dertig. Kijk je daar door je ooghaars naar terug, dan zie je dat het een enorm breekpunt is geweest. Als je 1926 en 1936 naast elkaar zet, dan zie je een totale herziening van het denken over politieke organisaties, inrichting van samenlevingen en wat belangrijk wordt gevonden.” Hij snapt niet dat de huidige crisis niet een soortgelijke omslag in gang zet. De problemen waarmee we geconfronteerd worden, zijn immers de negatieve effecten van globalisering. “Dus toenemende ongelijkheden, stagnerende lonen, achterblijvende investeringen en toenemende belastingontwijking door het grootbedrijf. Allemaal uitkomsten van machtsongelijkheden tussen de factoren kapitaal en arbeid.” Veel economen en sociale wetenschappers delen zijn analyse. Maar politici niet. “Ik ben echt verbijsterd dat de Europese politieke elite, om de effecten van vrijhandel en uitbreiding van de marktsfeer te bestrijden, nu nog meer marktuitleiding wil.” ‘Voorwaarts falen’ noemt hij dat in zijn boek. Daarom waarschuwt hij voor TTIP en CETA. “Niet vanwege chloorkippen of genetisch gemodificeerd voedsel, dat is allemaal gelul. Klein bier. Niet vanwege arbitragehoven als ISDS, ook allemaal klein bier. Maar wel omdat meer marktuitleiding de machtsonevenwichtigheden tussen arbeid en kapitaal alleen maar verder vergroot, waardoor al die negatieve effecten alleen maar zullen groeien.” Door de meeste Tweede Kamerleden wordt die visie niet gedeeld, merkte Engelen toen

hij zijn standpunten over TTIP bij een plenaire commissievergadering mocht weer-geven. Dat deed hij in dezelfde anti-neo-liberale bewoordingen die hij in zijn prikkelende columns en opzweepende speeches bij demonstraties gebruikt. “Dat levert wonderlijke reacties op, want kennelijk is het ongepast om die taal te gebruiken. Plekken waar politiek met een hoofdletter P wordt bedreven blijken het exclusieve domein te zijn van economen. Ik word daar zelden uitgenodigd en meestal blijft het bij één keer. Dan heeft men mij gehoord als de excuustruus en gaat men over tot de orde van de dag. Ik vind dat in afnemende mate effectief.”

Groepsdenken

Engelen vindt het interessanter om een taal te vinden waarmee hij een groter publiek kan bereiken. Zijn wetenschappelijke teksten worden immers maar door weinig mensen gelezen en meedraaien in het adviescircuit heeft een groot nadeel: “Iedereen reproduceert hetzelfde technocratische jargon, wat al snel leidt tot groepsdenken. Ik ben me steeds meer bewust geworden van de noodzaak om je daarbuiten te begeven en media te consumeren die niet dezelfde mening reproduceren. Ik noem dat de Davos-consensus: globalisering is goed. Verliezers van de globalisering kunnen alleen maar geholpen worden via investeringen in onderwijs. Milieuvraagstukken kunnen we alleen maar oplossen via technologische innovatie – de elektrische auto als belichaming daarvan. En dat wordt eindeloos herhaald.” Als je die consensus weerspreekt, word je al snel weggezet als populistische schreeuwer. “Dat zag je ook in de Brexit-analyses. Er was een paternalistisch, hiërarchisch geïnspireerd gebrek aan waardering voor wat de voorstanders bezielde had. Daarvoor ben ik steeds gevoeliger geworden, ook doordat ik na de crisis steeds meer aan de kant van het anti-establishment ben terechtgekomen en

Biografie

Ewald Engelen, 1963, Otterloo
Promoveerde als politiek en sociaal filosoof aan de UvA
Functie Hoogleraar Financiële Geografie aan de UvA
Publicaties: *Kanarie in de kolenmijn* (2016), *De schaduwelite voor en na de crisis* (2014), o.a. columns voor *De Groene Amsterdammer*, *Follow the Money*

heel agressief werd benaderd door mensen uit het establishment.”

Eliteproject

De anti-establishmentgolf die zowel aan deze als aan de andere kant van de Atlantische Oceaan rondwaart, begrijpt Engelen daarom goed. “Burgers zeggen: screw you, we vertrouwen jullie niet meer.” Dat gaan we komend jaar bij cruciale verkiezingen in Nederland, Duitsland en Frankrijk ook zien. “Blijkbaar is men bereid te kiezen voor de hoop van het onzekere in plaats van de pijn van het zekere. Want één ding is duidelijk: de internationale orde die we de laatste jaren hebben opgetuigd, heel duidelijk een eliteproject, *doesn't work for the many*. Dat wordt in toenemende mate zichtbaar.” Na de crisis heeft de overheid zich immers garant gesteld voor de bankbalansen. Met vertraging leidt dat nu tot bezuinigingen en lastenverzwaringen. Met wantrouwen in het establishment en electorale winst voor extreem-rechts als gevolg. Dat anti-establishmentgeluid is een rare vergaarbak van verschillende vormen van protest, ziet hij in. “Bij het Oekraïne-referendum had je de SP, de Partij voor de Dieren en verder een rare mix van mensen die vanwege relzucht, nationalisme of xenofobe sentimenten tegen waren. Als je het uit het hengel licht van het establishment het belangrijkste vindt, dan moet je accepteren dat je wellicht vreemde coalitiepartners zult hebben.” Wie tegen meer marktwerking en globalisering is, had volgens Engelen, net als hij, ‘tegen’ moeten stemmen. “Ik vond het verhaal waarmee het establishment het associatieverdrag probeerde te verkopen zo pervers. Alles draait om *jobs and growth*.” Hét mantra waarmee alles verkocht wordt, ook TTIP en CETA.

Jobs and growth

Voorstanders van TTIP en CETA verwijten de tegenstanders dat ze alleen maar emotionele

“Ik dacht echt dat een financiële sector binnen je stad goed was”

symbolen in het gevecht inbrengen: de chloorkip, GMO en het arbitragehof. “Terwijl de voorstanders zich kennelijk, weinig reflexief, niet realiseren dat ze exact hetzelfde doen met het *jobs-and-growth*-verhaal. Er is binnen academische kring een enorm verschil van inzicht over de potentiële effecten van zo'n verdrag. Enerzijds doordat de afspraken deels onbekend zijn, anderzijds doordat er verschillende modellen gebruikt worden om de consequenties door te rekenen. Een deel heeft heel positieve uitkomsten, volgens een ander deel gaan er grote groepen mensen zwaar op achteruit. Ondanks die onenigheid gaat het ons volgens de Europese Commissie en minister Ploumen enorm veel opleveren, in banen en economische groei. En dat is absoluut flauwekul.” Ten diepste gaat het volgens Engelen om een heel basale vraag: willen we een grotere gemeenschappelijke markt waarin kapitaal steeds meer kan bewegen, terwijl arbeid gebonden blijft aan een plek? Niet als het aan hem ligt. “We moeten eerst proberen de negatieve consequenties van de eerdere stappen van globalisering om te buigen. We hebben te maken met een groeiende groep verliezers, met immense milieuschade, met onmenselijk gedrag ten aanzien van dieren. Laten we daar in hemelsnaam eerst wat aan doen. We moeten een energietransitie gaan doormaken, van onze fossiele brandstof-

verslaving af, et cetera, et cetera. Dat zijn de urgente vraagstukken.” “TTIP is een typisch geval van radicalisering van de neoliberale revolutie. Het eerdere neoliberale beleid heeft niet gewerkt, weet je wat we doen? We doen er potverdomme nog een schep bovenop. Dat is het soort kortzichtigheid en het typische uitvloeisel van beleidsmakers, technocraten en denktanken die eindeloos ronddraaien in diezelfde bubbel. We moeten nu echt breken met dat beleid.”

Draaideuren

Maar hoe? “Het liefst zou ik willen dat het establishment gaat slapen en de volgende ochtend ineens tot een nieuw inzicht is gekomen. Lijkt me fantastisch! Maar dat gebeurt niet. En dus heb je externe schokken nodig. En als een referendum dat soort schokken teweeg kan brengen; *let it be*. De Brexit is een wake-up-call. Vervolgens is het de vraag wat men ermee doet.” Van de politiek met een grote P, de politiek van de machtspartijen, moeten we het niet hebben. Mede door de draaideuren tussen politiek en bedrijfsleven, denk aan Barroso

die een baan aanneemt bij Goldman Sachs. “Barroso was als voorzitter lange tijd de belichaming van de Europese Commissie, hij heeft er zijn naam en faam aan te danken. Zijn overstap schaaft op grove wijze de integriteit van die instelling. Dat is van een achteloosheid, kortzichtigheid en egocentrisme waar kiezers haarfijn de vinger op weten te leggen. Wat mij betreft hebben ze met dat anti-elitaire ethos helemaal gelijk.” Engelens boek *De schaduwelite voor en na de crisis* ging over dat politieke morele verval. Hij denkt dat we het kapitalistische beest alleen via buitenparlementaire actie kunnen temmen. “Massaprotest, petitie, het afdwingen van een referendum.” Gelukkig is er de politiek met een kleine p. Een van zijn favoriete quotes (uit *Politiek als beroep* van Max Weber) is daarop van toepassing: ‘Politiek is het geduldig boren in dikke planken’. “Op een gegeven moment schiet die boor door die dikke plank heen en is dat niet meer te herleiden tot één specifieke slinger aan die boor”, legt hij uit. “Blijven slingeren is het beste wat je kunt doen. En dat doe ik, dat doet Marianne Thieme en dat doet iedere getuigenissenpartij.” □

Een van de oudste landschappen van Nederland dreigt te verdwijnen: het Brabantse Maasheggenlandschap. Vereniging Nederlands Cultuurlandschap (VNC) neemt daarom nu rigoureus het voortouw in het gebied: zelf grond opkopen en alleen natuurvriendelijke, chemie-vrije boeren toelaten. Een UNESCO-biosfeerstatus moet de duurzame ontwikkeling compleet maken.

Tekst **Koen Moons** Beeld **Vereniging Nederlands Cultuurlandschap**

De *branding* van de Brabantse Maasheggen

“Het landschap is in 800 jaar nauwelijks gewijzigd, dat is uniek in Nederland”

“Het landschap ziet er op sommige plekken nog hetzelfde uit als achthonderd jaar geleden”, vertelt Egbert Jaap Mooiweer van Vereniging Nederlands Cultuurlandschap. “Ik geef vaak presentaties waarbij ik de kaart van 800 jaar geleden langzaam laat overgaan in een luchtfoto van nu. Die heggen van toen zijn er nu nog steeds. Het landschap is nauwelijks gewijzigd, dat is uniek in Nederland.” Wat het gebied bijzonder maakt zijn de typische Maasheggen, gemaakt van meidoorns die op een speciale manier in elkaar gevlochten zijn. Zo ontstaat een levend hekwerk dat al eeuwenlang dient als veekering. De belangstelling voor het bijzonder heggenlandschap groeit en ook de kunst van het heggenvlechten staat meer en meer in de belangstelling. Er is een heus jaarlijks Nederlands kampioenschap met honderden deelnemers en duizenden bezoekers. Desondanks dreigt het Maasheggenlandschap te verdwijnen. Er is weliswaar een

Maasheggenreservaat dat wordt beheerd door Staatsbosbeheer, maar daarbuiten taken de heggen langzaam af. “Al sinds de komst van het prikkeldraad is de functie van de heggen voor de boer verdwenen”, legt Mooiweer uit. “En door de schaalvergroting in de landbouw is het kleinschalige heggenlandschap al helemaal niet meer gewenst. Het zijn perceeltjes van nog geen halve hectare, echt huiskamertjes. Om die reden zijn op veel plekken de heggen al helemaal verdwenen.” Vanuit de zogenoemde ‘goede landbouwpraktijken’ uit de Europese landbouwverordening zouden de heggen beschermd moeten worden, “maar die worden in Nederland niet nageleefd”, aldus Mooiweer. “Ook de vergroening van het landbouwbeleid zie je niet terug in het veld. Subsidieregelingen zijn versnipperd en duren niet lang genoeg. Die problemen zijn typerend voor een heleboel kleinschalige cultuurlandschappen.”

Grote speler

Al eerder maakten verschillende partijen een plan om de Maasheggen te herstellen.

Een lastige klus, onder andere door de bezuinigingen op het natuur- en landschapbeheer onder staatssecretaris Bleker. Maar de VNC zag ook kansen: de provincie Brabant had veel gronden in het gebied verworven, maar moest die gebieden weer verkopen omdat ze buiten de Ecologische Hoofdstructuur vielen. De vereniging zocht een investeerder om de grond zelf te kunnen kopen. “We hebben een aanvraag gedaan bij de Postcode-loterij. De eerste keer zonder succes, maar dit jaar kregen we 1,34 miljoen”, zegt Mooiweer. “Daarmee kopen we gronden op die vrijkomen en via een zakelijk recht stellen we de hagenstructuur veilig. Dat houdt in dat bij het kadaster wordt vastgelegd dat eenieder die de grond koopt, de verplichting op zich neemt om ook in de toekomst die Maasheggen te behouden. Wat we vervolgens doen is het land verpachten aan een boer die natuur-inclusief en chemie-vrij wil boeren. Of we verkopen het onder voorwaarden, om met de opbrengst weer nieuw land te verwerven.” De vereniging heeft daarmee een behoorlijke vinger in de pap in het Maasheggen-

gebied. Bovendien is de VNC sinds kort verantwoordelijk voor de aanvraag van subsidies voor agrarisch natuurbeheer in de provincie. Die subsidies kunnen alleen worden aangevraagd door collectieven van samenwerkende boeren. De VNC richtte, samen met het Louis Bolck Instituut en de Werkgroep Grauwe kiekendief, een eigen collectief op. Dat collectief kreeg van de provincie opdracht het agrarisch natuurbeheer in het Maasheggengebied te regelen. “Zo zijn we ineens een belangrijke speler in het gebied geworden”, zegt Mooiweer. “Vanuit het collectief zijn we een soort gebiedsmakelaar, omdat we boeren aan ons weten te binden met agrarisch natuurbeheer en het onder-

houd van de heggen. Daarnaast zijn we uitvoerder van de gemeenten omdat we voor hen – langs gemeentelijke wegen – de heggen onderhouden. En we zijn investeerder, omdat we met het geld van de Postcode-loterij het heggenlandschap herstellen.”

Muur van welwillendheid

Ondanks deze sterke positie krijgt de vereniging niet altijd genoeg voor elkaar. “Er wordt veel geleuterd, maar weinig gedaan”, aldus Mooiweer. “We lopen aan tegen wat ik een muur van welwillendheid noem. Iedereen is enthousiast, er wordt gewerkt aan een integraal uitvoeringsprogramma, maar onder-tussen worden de *quick wins* niet benut.

Iedereen blijft vooral zijn eigen dingen doen. En we hebben de andere partijen nodig, want met het Postcodeloterijgeld alleen komen we niet ver genoeg. Ik zou veel meer gebieden kunnen verwerven als ik van de provincie grond kon kopen onder dezelfde voorwaarden als Staatsbosbeheer. En we zouden veel meer kunnen doen als publieke partijen zoals de gemeente Boxmeer zijn gronden zou inzetten om via ruilverkaveling zowel de landbouwstructuur als de landschappelijke structuur te versterken. Dat geeft boeren die uitgeplaatst willen worden ook de mogelijkheid hun heil elders te zoeken. En we zouden met zijn allen moeten opstaan tegen Rijkswaterstaat, dat met bela- ➔

→ chelijke berekeningen beargumenteert dat een Maasheg een millimeter opstuwing veroorzaakt en daarom weg moet, terwijl het echte probleem met de doorstroming van de Maas bij de brug bij Gennep zit.” Ook de samenwerking met de boeren gaat nog niet altijd soepel. Dirk Lamers, veehouder uit Oeffelt met gronden in het Maasheggengebied, hoort bij collega’s veel klachten over de vergoeding die boeren krijgen ter compensatie van het laten staan van de heggen. “Vroeger gingen de subsidies direct naar de boeren. Nu krijgt de VNC die. Een deel van het geld gaat naar het onderhoud dat VNC zelf uitvoert en een deel naar onderzoek. Dus blijft er voor de boer minder over.” Dat neemt niet weg dat de meeste boeren positief tegenover de Maasheggen staan. “Misschien dat tien procent ze liever weg zou hebben. Vooral de jongere boeren zijn enthousiast.” Zelf zou hij ze niet kwijt willen. “Die heggen horen gewoon in het gebied. Het ziet er prachtig uit, als je hier als toerist rondfietst is dat toch geweldig?” Overigens herkent hij zich niet in de beweringen dat het slecht gaat met de heggen. “Twintig jaar geleden was het veel slechter gesteld met natuur in dit gebied. Er waren weilanden waar echt geen haag meer omheen stond. Afgelopen tien jaar hebben boeren samen met natuurverenigingen juist weer nieuwe hagen geplant”, aldus Lamers.

Biosfeergebied

Provincie, gemeenten, Staatsbosbeheer, de VNC en natuurlijk de boeren: er zijn veel verschillende partijen bij het Maasheggengebied betrokken. Met elk zo hun eigen belangen: van bescherming van natuur en landschap tot economische levensvatbaarheid. Het zoeken naar een evenwicht tussen economie en ecologie is al decennialang *core business* van het UNESCO-programma *Man and Biosphere*. Dat programma werd in 1971 opgezet om wetenschappelijke kennis voor een evenwichtige relatie tussen de mens en zijn natuurlijke leefomgeving op te doen. Zogenaamde biosfeergebieden dienen als een proeftuin voor duurzame ontwikkeling; anno 2016 zijn er 669 reservaten in 120 landen. Een biosfeergebied bestaat uit een kern met bijzondere natuurwaarde die al volgens bestaande regelgeving beschermd is, bij

“We zetten er geen stolp overheen”

voorbeeld een Natura 2000-gebied. Daaromheen ligt een buffer, en daarbuiten een schil met meer economische activiteit. De lokale bevolking is nauw betrokken bij het zoeken naar de juiste balans tussen economie en ecologie. Universiteiten en hogescholen toetsen innovatieve concepten op het gebied van bijvoorbeeld natuurbeheer en klimaatverandering, maar ook sociale vraagstukken en samenwerkingsvormen. “Het gaat daarbij echt om het ontwikkelen van een gebied”, benadrukt Marike Bontenbal, beleidscoördinator wetenschap bij de Nederlandse UNESCO-commissie. “We zetten er geen stolp overheen, het moet juist zorgen voor dynamiek in de regio en een duurzame economische ontwikkeling.”

Zetje in de rug

Een status als biosfeerregio kan de ontwikkeling van het Maasheggengebied wellicht een zetje in de rug geven, denkt Mooiweer. Het idee ontstond naar aanleiding van een uitspraak in het regeerakkoord van het tweede kabinet Rutte. “Daar staat dat het Rijk zich niet verantwoordelijk voelt voor beheer van natuur en landschap, behalve voor UNESCO-waardige landschappen. Als het oudste cultuurlandschap van Nederland en het laatste grote heggenlandschap van Nederland niet UNESCO-waardig is, wat dan wel? We zijn ons gaan verdiepen in de mogelijkheden die Unesco biedt. Behalve de Werelderfgoedstatus is er dus ook de Biosfeerstatus, waarin je met een gemeenschap een gebiedsontwikkeling afsprekt waarin het karakter van het gebied versterkt wordt. Dat past eigenlijk veel beter bij een landschap.” Samen met de gemeente Boxmeer en het Brabants Landschap wil hij een aanvraag indienen. Bontenbal is blij met een nieuw initiatief voor een biosfeergebied. Europa kent veel van zulke gebieden; onze oosterburen hebben er bijvoorbeeld al veertien. Nederland heeft er maar één: de Waddenzee. De Waddenzee heeft deze status al twintig jaar, veel langer dan de Werelderfgoed-status dus. Toch is dat bij velen onbekend, en dat is niet zo gek, vindt Bontenbal. “Omdat er nooit

echt handen en voeten aan gegeven is. Het initiatief moet vanuit de regio zelf komen, en dat is bij de Waddenzee te weinig gebeurd.”

Maasheggenmelk

De Maasheggen zou de eerste ‘echte’ biosfeerregio van Nederland worden. Het gebied voldoet volgens Bontenbal al aan veel eisen om in aanmerking te komen. “Er is met de Maasheggen duidelijk een belangrijke ecologische en cultuurhistorische waarde in het gebied aanwezig. En een sterk punt is dat er al een hele overlegstructuur bestaat. Verschillende partijen zitten met elkaar om tafel, er is een visie die gezamenlijk is opgesteld. Dat is een goed uitgangspunt.” Regio’s kunnen zelf veel voordeel halen uit een biosfeerstatus. “Het gaat natuurlijk om de duurzame ontwikkeling van een gebied. En daar kan het netwerk van biosfeergebieden bij helpen, gebieden kunnen van elkaars ervaringen leren. Bovendien is de UNESCO-status ook een soort keurmerk dat bijvoorbeeld de verkoop van regio-producten of duurzaam toerisme kan stimuleren. En voor de bevolking kan het ook helpen om de lokale identiteit en de sociale cohesie te versterken.” Ook Mooiweer ziet de aantrekkingskracht van een UNESCO-status als bijkomend voordeel. “Het kan bijdragen aan de *branding* van zo’n gebied”, zegt Mooiweer. “We hebben zelf in samenwerking met een brouwerij in Groesbeek speciaalbier ontwikkeld, genaamd Hagemeester. De opbrengst investeren we weer in het herstel van het heggenlandschap. En boeren uit het gebied zijn in gesprek met supermarktketen Jan Linders over de verkoop van Maasheggenmelk. Dat is iets wat goed past in zo’n biosfeerregio. Het gaat niet alleen om natuur en landschap, mensen moeten er ook hun geld kunnen verdienen. En dat kan elkaar juist versterken.” □

Bennie Meek, 32, sociaal-ruimtelijk ontwerper
Wat: stimuleert spontane vegetatie met Gewildgroei

Jij en collega Vincent Wittenberg willen een plantsoenrevolutie? “Ja, de manier waarop we nu de plantsoenen onderhouden is heel tegennatuurlijk. Het is onlogisch dat je vaak moet maaien of chemische bestrijdingsmiddelen nodig hebt om ze te houden zoals ze ooit op de tekentafel zijn bedacht. Stads-groen ziet er het hele jaar hetzelfde uit, planten die vanzelf opkomen worden weggeschoffeld. Wij willen dat er stadsnatuur ontstaat en we leren samenwerken met de natuur. Die ruimte moet van iedereen worden. Nu wordt die bepaald door professionals, met uitzondering van een groepje klagers dat belt als het gras te lang is of er spontaan bloemen bloeien.”

Wat is gewildgroei? “Wij bedenken verschillende acties om onkruid in een andere context te plaatsen, bijvoorbeeld met de term ‘gewildgroei’, de positieve benaming van spontane, gewenste vegetatie. De digitale Dikke van Dale hebben we al gehaald.”

Is het milieuaspect belangrijk voor jou? “Ik vind het interessant om alternatieven te bedenken nu gemeentes geen Roundup meer mogen gebruiken en onkruid niet zomaar kan worden weggespoten. Daardoor is een belangrijk probleem lang niet aangepakt, namelijk dat in het ontwerp van de openbare ruimte geen rekening wordt gehouden met de werking van de natuur. Dat levert ook andere problemen op: regenwater dat niet meer weg kan, de hitte in de stad ‘s zomers.”

Levert het je voldoening op? “Het is een te gek avontuur, we komen op allerlei plekken waar je normaal niet komt. Nu als artists-in-residence in Taiwan, waar heel anders met stadsnatuur omgegaan wordt dan hier. Als in Taipei een boom scheefgroeit, wordt er van alles omheen gebouwd om te zorgen dat hij niet omwaait.”

“Gewildgroei is de positieve benaming van onkruid”

“Tiny houses’ zijn hot. Het zijn super efficiënt ingerichte huisjes, bedoeld voor permanente bewoning, van zo’n 20 vierkante meter groot. Op wielen – of niet. Er wordt slim gebruik gemaakt van ruimte, maar ook van innovatieve technologieën en liefst duurzame materialen. En dat levert designpareltjes op. De huisjes hebben dan ook een enorme aantrekkingskracht. Kijk maar eens op Pinterest of Facebook: de plaatjes zijn om van te watertanden. ‘Cabin Porn’, heet een van de

vele fotoboeken over dit type woning en dat dekt de lading wel zo’n beetje. Idyllische kleine huisjes, zelfvoorzienend, met precies datgene erin wat je nodig hebt en verder niets, ergens in de natuur. Foto’s kijken laat je hunkeren naar óók zo’n huisje. Maar als we tiny zo leuk vinden, waarom wonen we dan zo groot? Klein wonen staat symbool voor een heel andere manier van leven. Het tiny house is een weerspiegeling van de onvrede over het muurvaste systeem waarin we leven.

Financiële crisis

De Tiny House beweging is nog maar pas overgewaaid uit Amerika. In dat land, waar een gemiddelde eengezinswoning 240 vierkante meter groot is, kwam klein wonen in de spotlights te staan na de financiële crisis van 2007. De huizenmarkt wankelde en er ontstond een behoefte aan schuldenvrij en flexibel wonen. Tiny house pioniers gingen hun eigen kleine huisjes bouwen, maar lie-

pen aan tegen wetgeving die eisen stelt aan de minimale afmeting van een woning. Om dit te omzeilen bouwde men de zelfvoorzienende huizen op trailers, tussen de acht en vijftientig vierkante meter groot. De minimalistische woonvorm staat symbool voor vrijheid en eenvoudig leven en groeide uit tot de ‘Tiny House movement’.

Sinds een jaar of anderhalf krijgt klein wonen ook in Nederland voet aan de grond. Een kleine kern van jonge, gedreven, creatieve denkers wil hun leven anders invullen. Deze pioniers worden gevolgd door tienduizenden geïnteresseerden. Aan de grote behoefte anders te wonen lijken verschillende oorzaken ten grondslag te liggen die allemaal op hetzelfde wijzen: het systeem waarin we leven is vastgelopen. Het is tijd voor een andere benadering van wonen.

Meer dan in de Amerikaanse beweging ligt de focus in de Nederlandse beweging op

duurzaamheid. Klein wonen wordt gezien als een antwoord op de crisis waar we mee te maken hebben. “Het is een halt aan steeds maar méér en groter en duurder. Tiny wonen is een middel, een symbool voor radicaal consuminderen en het staat haaks op het huidige economische systeem”, zegt Arthur van der Lee, die samen met Daniël Venneman en Jelte Glas Ontwerpstudio Woonpioniers vormt.

Jelte Glas bouwde twee jaar geleden al Porta Palace, een mobiel tiny house, met de ambitie er zelf in te gaan wonen en te laten zien hoe dat is. “Het werd hip, iedereen kwam langs. Voor mij werkte dat niet, ik zit liever wat meer onder de radar. Mijn doel kon ook bereikt worden door mijn huis op festivals te laten zien. Dus nu verhuur ik het en woon ik zelf ergens anders”, aldus Glas.

Blok aan je been

Ook in Nederland speelt de bankencrisis en wat daar uit voortkwam een rol. Frieda

Bakker, die de schakel tussen de Amerikaanse en de Nederlandse Tiny House beweging genoemd wordt, denkt dat ook in ons land het vervullen van de basisbehoefte ‘dak boven je hoofd’ voor een groeiende groep mensen steeds moeilijker wordt. “Pas als je dat geregeld hebt, kun je jezelf ontwikkelen”, zegt Bakker. “Maar vaste arbeidscontracten worden steeds schaarser en banken steeds strenger met het verstrekken van een hypotheek. Onze generatie wordt bijna gedwongen te gaan huren. Dat is duur in de particuliere sector. Je huis wordt dan een blok aan je been en door zorgen over je inkomen heb je geen ruimte meer voor ontwikkeling of creativiteit, je stagneert”, aldus Bakker.

Ook het bezit van grond is onderdeel van die discussie. Want anders dan een blik op het Pinterest-ideaalbeeld van één klein huisje in de natuur doet vermoeden, is dit niet persé wat de tiny house bezitter wil. “Die huurt →

Grote liefde voor kleine huisjes

‘Tiny houses’ heten ze, kleine huisjes waarin je niet alleen efficiënter en duurzamer leeft, maar die symbool staan voor een heel andere manier van leven. “Is het écht zo dat je je voor het gemak dat ruimte in huis je biedt vast wil leggen aan een hypotheek, een fulltime baan?”

Tekst Merel van Goor den Held

Beeld Marjolijn Jonker, Lena van der Wal, Woonpioniers

→ liever grond, alleen of samen met andere tiny house bezitters, dan dat hij koopt”, aldus Glas.

Stacaravan

Volgens Lena van der Wal van studio Walden, ontwerpbureau voor kleine, zelfvoorzienende architectuur, spreekt klein en eenvoudig leven veel mensen aan omdat onze levens zo vol en druk zijn. “Heel veel mensen hebben al een tiny house, part-time. Denk aan een boot, een (sta)caravan, vakantiewoning, een plek om tot rust te komen met enkel die spullen die je nodig hebt”, zegt Van der Wal. En ja, als je een feestje wilt geven zal je dat buitenshuis moeten doen, maar zulk soort bezwaren valt volgens Van der Wal weg bij de tijd en de vrijheid die je jezelf cadeau doet. Want, vraagt ze zich af, “is het écht zo dat je je voor het gemak dat ruimte in huis je biedt vast wil leggen aan een hypotheek, een fulltime baan? Daarmee gebruik je al die ruimte immers ook nog eens veel minder”. Maar wat is dan het verschil tussen een tiny house en een flatje op zes hoog? Jelte Glas denkt dat ook daarin prima duurzaam te wonen is, en dit dus binnen de definitie van tiny house zou kunnen vallen. Voorbeelden van super efficiënt ingerichte piepkleine appartementen genoeg, vooral in grote steden waar woonruimte duur is. “Maar in een in beton gegoten appartement heb je niet de vrijheid om je eigen woonruimte vorm te geven”, aldus Glas.

Ontspullen

Eén van de gezichten van Tiny House Nederland is Marjolein Jonker. Sinds afgelopen mei woont ze in haar huis van 6,6 meter lang en 2,55 meter breed op wielen in Alkmaar. Ze liet het ontwerpen door Lena van der Wal, haar broer Laurens en Vincent Höfte, architectuurstudenten die samen Studio Walden begonnen. Timmerman Dimka Wentzel bouwde het tiny house in zo’n drie maanden tijd in een loods in Bemmelen. Jonkers tiny house is zelfvoor-

zienend met onder meer zonnepanelen, een composttoilet, hemelwateropvang en een helofytenfilter, waardoor een deel van het afvalwater hergebruikt kan worden. Koken doet Jonker op flessengas. Ze kan haar huis dus onafhankelijk van voorzieningen bewonen en in theorie overal neerzetten. ‘Off the grid’ wonen betekent wel dat je je levensstijl moet aanpassen aan het seizoen, ook je stroomverbruik. In december is het aantal zonuren, en daarmee de opgewekte stroom, nu eenmaal een stuk lager dan in juli. “Dat betekent ook dat je keuzes moet maken in welke apparaten je écht nodig denkt te hebben en waar je buiten kunt”, vertelt Jonker. De zorgvuldige selectie die klein wonen vraagt, ervaart ze als een bevrijding. “Ontspullen is heerlijk. Vasthouden

aan dingen vreet energie, ook al doe je er niets mee. Je moet het een plek geven, onderhouden, schoonmaken, meeslepen, je voelt je schuldig omdat je er nog steeds niets mee gedaan hebt”, aldus Jonker. En, vervolgt ze, “binnen een paar jaar heb ik mijn huis afbetaald, dan kan ik minder gaan werken en meer tijd besteden aan dingen waar ik gelukkig van wordt. Zoals het verder uitbreiden van Tiny House Nederland”.

Woodstock van de tiny houses

Ook Frieda Bakker is bezig met de bouw van haar tiny house, in Amerika. Bakker belt me via internet, vanuit een Starbucks met WiFi langs de weg. Ze is onderweg naar de tweede Tiny House Jamboree in Colorado Springs, waar ze een van de sprekers zal zijn. Ze

raakte al in de begindagen van de beweging geïnteresseerd in tiny houses en besloot ook klein te gaan wonen. Toen ze de aankondiging van de eerste Tiny House Jamboree zag, zomer 2015, besloot ze erheen te gaan. Het was “het woodstock van de tiny houses” en trok 40 duizend bezoekers. Bakker was er de enige Nederlander en deed veel contacten op. Ze zag er de parallellen tussen de zich ontwikkelende bewegingen in Nederland en Amerika. Maar waar de Nederlandse beweging in vóórloopt, is ecologisch bouwen. Bakker wil met haar kennis van duurzame materialen en de Europese markt een bedrijf opstarten in Amerika. “Ik wil een *customized* tiny house kunnen laten bouwen door een fabriek. Dan ga je zo efficiënt mogelijk om met materialen.” Zo kan een duurzaam huis betaalbaar worden voor gewone mensen, denkt Bakker. Haar eigen huisje wordt de testversie, de ‘Frieda 1.0’.

Twee jonge kinderen

Hoewel het de vrijgezellenformaat-huisjes zijn die het meest in de belangstelling staan,

“Ontspullen is heerlijk. Vasthouden aan dingen vreet energie, ook al doe je er niets mee”

kunnen stellen en gezinnen ook comfortabel klein wonen. Gijsbert Schutten kan er over meepraten. Hij vertelt aan de telefoon, “we willen misschien wel in Frankrijk gaan wonen, ook daarom willen we onszelf niet vastpinnen.” De aannemer en installateur bouwt voor hemzelf, zijn vrouw en hun twee jonge kinderen daarom een door hen zelf ontworpen tiny house. Inclusief slaapplek zal het woonoppervlak 30 vierkante meter beslaan. Daarbij komt nog een veranda van ongeveer 20 vierkante meter, die in de winter afgesloten kan worden. Het wordt een zelfvoorzienend onderkomen op wielen. Daarvoor heb je echter wel te maken met de regels die gelden voor het transport. Het ge-

heel mag bijvoorbeeld maximaal 3500 kilo wegen en 2,55 meter breed zijn. Schutten koos daarom voor een onderstel voor ‘langzaam verkeer’. “Dit betekent dat je in elk geval niet de gewichtsbeperking hebt en ook tot 3 meter breed mag gaan”, licht hij toe.

Hypotheeken

Een huisje laten ontwerpen en bouwen kost, afhankelijk van je wensen, zo’n 35 duizend euro. Veel minder dan een gemiddeld huis, maar nog steeds een som geld. Hoe gaan banken om met aanvragen voor tiny houses? Hypotheken worden (nog) niet verstrekt. Je zult een tiny house van eigen middelen moeten bekostigen, of het geld ervoor lenen. →

De huizenmarkt wankelde en er ontstond een behoefte aan schuldenvrij en flexibel wonen

Deze pagina: het kleine huis van Marjolein Jonker door Bureau Walden.
Vorige pagina: ontwerp van Woonpioniers. Opening: Porta Palace van Jelte Glas door Woonpioniers.

→ Jonker probeerde een lening te krijgen bij banken als Triodos en ASN, maar die waren hier nog niet aan toe. De Rabobank wilde haar wel een persoonlijke lening geven, tegen 8,4 procent rente. Uiteindelijk kon Jonker het geld van een kennis lenen tegen een gunstiger rente. En dat is volgens Arthur van der Lee van Woonpioniers een typisch voorbeeld van dat wat de beweging op meerdere fronten doet: het oude systeem buiten spel zetten. “Niet om je er tegen af te zetten, helemaal niet, maar omdat het systeem zo vast zit”, nuanceert Van der Lee. Ook de regelgeving in Nederland is, net als in Amerika, nog niet helemaal uitgerust voor deze vorm van wonen. Als je geld hebt, legt Van der Lee uit, kun je zo een kavel kopen en daar een huis van 50 m² op bouwen. Maar ga je kleiner werken, dan knelt dat met voorwaarden uit het bouwbesluit. “Volgens de regels moet je bijvoorbeeld erg dik isoleren. Iets dat in een tiny house helemaal niet nodig is: het hele ontwerp is al gericht op duurzaamheid en omdat het om zo’n kleine ruimte gaat, zonder loos te ver-

warmen ruimtes zoals gangen, is een dunere laag voldoende. Voor een te transporteren huisje kunnen die extra centimeters en kilo’s heel veel uitmaken.” Ook wie via een losse ladder zijn slaapvide op wil klimmen loopt tegen de regels aan: een vaste trap is verplicht. “Maar er zit ook een schoonheid in de regelgeving. Het is een soort kunstwerk dat bewoners beschermt, bijvoorbeeld tegen huisjesmelkers die zo min mogelijk kosten willen maken.”

Illegaal wonen

Daarmee ben je er nog niet. Een gemeentelijk woonadres krijgen kan knap lastig zijn. Jonker wijdt hieraan op haar site www.marjoleininhetklein.com een veel geraadpleegd blog, waarin opties als het aanvragen van een (tijdelijk) briefadres of je inschrijven als zogenaamde thuisloze aangehaald worden. “Het oerwoud van regels schrikt mensen zo af dat ze liever illegaal wonen dan ‘de

strijd’ met de gemeente aangaan”, schrijft Jonker. “Het zou fijn zijn als de overheid met een oplossing voor dit geharrewar zou komen, er is duidelijk behoefte aan een transparant en soepeler beleid. (...)Het feit is dat het nu niet werkt, niet voor de bewoners en niet voor de gemeentes”, aldus Jonker in haar blog. Van der Lee herkent dit. “Het leeft ontzettend in veel gemeenten, maar als er een vergunning moet komen voor een ‘tiny village’ dan wordt het toch spannend. Het is experimenteren met wat er kan: voor tijdelijke plannen is binnen het bouwbesluit vaak meer ruimte dan voor permanente.” Toch zijn er al stappen gezet. De gemeente Almere deed begin dit jaar een oproep om voor de BouwEXPO Tiny Housing met ideeën te komen. Er werden maar liefst 245 ontwerpen ingezonden. De 25 beste prototypes worden gerealiseerd op een bouwveld in Almere Poort. “Ook vanuit de overheid is er veel belangstelling, er wordt meegekeken om te ontdekken of regelgeving mogelijk aangepast kan worden om deze woonvorm makkelijker in te kunnen passen”, licht Van der Lee, die voor de BouwEXPO een notitie schreef, toe. Al 27 gemeenten zijn er op een manier mee bezig. In Alkmaar, waar Jonker woont, ligt een projectvoorstel voor het plaatsen van zes huisjes, voor een periode van vijf jaar. Momenteel heeft

Jonker nog als enige toestemming om op de locatie te wonen.

Nichemarkt

Is deze woonvorm voor iedereen een optie? Nee, denkt Glas. Volgens hem is het een nichemarkt. “Het heeft een bepaalde *cuteness*, iedereen wil wel een tiny house voor een paar nachtjes. Maar een woonoplossing is het niet, de groep die fulltime tiny wil wonen, is klein.” Woonpioniers collega van der Lee denkt dat er eerst meer geëxperimenteerd moet worden om er iets over te kunnen zeggen. Want, redeneert hij, “nu zijn het creatieven en de mensen met een vermogen of de mogelijkheid geld van vrienden of de bank te lenen die een tiny house kunnen bouwen of kopen. Dat zal moeten veranderen.” Wel is er vanuit de overheid veel belangstelling, weet Van der Lee te vertellen. “Het woningbestand zou tijdelijk uitgebreid kunnen worden voor vluchtelingen met een status. Die woningen kunnen later

“Je mag ook kritisch zijn. Een tiny house is niet zalmakend”

ingezet worden voor starters of mensen die pas gescheiden zijn.” En, vervolgt van der Lee, “Je mag ook kritisch zijn op deze woonvorm. Een tiny house is niet zalmakend en het is maar één van de nieuwe woonvormen”. Frieda Bakker is het hier mee eens. “Tiny houses kunnen een breekijzer zijn voor meer ruimte voor andere woonvormen en flexibiliteit in de woningmarkt”, zegt ze. Soms kun je beter iets groter wonen, als je bijvoorbeeld ooit gezinsuitbreiding verwacht of wanneer je in de toekomst je zieke moeder in huis wilt kunnen nemen, zegt Van der Lee. “Door modulair te bouwen, kun je daar op inspelen. Het is een lichtere manier van bouwen, uit te breiden wanneer nodig, en wanneer je in

elementen bouwt, zou je het uit elkaar kunnen halen en verplaatsen. Bouw je dit op een circulaire manier en lever je er een materialenpaspoort bij, waardoor je precies weet wat er in zit, dan kan dit een duurzamere oplossing zijn dan de woonvorm tiny house”, aldus de Woonpionier. En nieuw hoeft niet eens nodig te zijn: Bakker en Glas benoemen beiden het openstellen van vakantiehuisjes voor permanente bewoning als een discussie die weer aangezwengeld mag worden. “Want waarom bijbouwen terwijl er huizen en huisjes leeg staan?” vraagt Bakker zich af. “Het bijbouwen van méér betonnen sociale woningbouw is in elk geval een oplossing uit het verleden”, besluit Glas. □

ADVERTENTIE

BETAAL
ACHTERAF
WAT JE
HET WAARD
VINDT

Zondag 18 september 2016
Zuiveringshal - Westergasfabriek - Amsterdam

PUURFAIR
Dé beurs voor duurzame
verrassingen, aanbiedingen en informatie

BESTEL NU EEN TICKER VIA PUURFAIR.NL

Frankrijk is het land van wijngaarden, zonnebloemenvelden en schilderachtige dorpjes. Maar dat glooiende landschap herbergt ook de sporen van een gewelddadig verleden.

Over het land ligt een band van gebieden waar de Eerste Wereldoorlog nog steeds slachtoffers maakt: de *Zone Rouge*, de rode zone. Fotograaf Olivier Saint Hilaire raakte gefascineerd en

documenteert hoe het leven is in en om deze zone. Via Skype vertelt de Fransman vanuit Portugal, met zijn vrouw als vertaler, over zijn werk.

“Ik was bezig met een project over oorlogsmonumenten, vanwege de herdenking van de Eerste Wereldoorlog die in 2014 100 jaar geleden begon.” Aanvankelijk documenteerde hij officiële plaatsen van herdenking en ceremonies, met name rond de slag van

Verdun. “Ik fotografeerde een monument voor islamitische soldaten. Dat is zo’n tien tot vijftien meter groot en staat op de grond zonder fundament. Men heeft er maar tachtig centimeter diep voor hoeven graven. En bij de aanleg vond men twee onbekende lichamen en meer dan 200 stuks munitie die nog niet ontploft waren. Zo veel resten, op zo’n klein stukje grond! Dat was het moment waarop ik me afvroeg wat er overgebleven was in de gebieden

zelf, nadat iedereen vertrokken was. Ik ging op zoek naar sporen. En ik ontdekte de kwestie van achtergebleven onontplofte munitie. Objecten die herinneringen in zichzelf waren.”

Opruimmethodes

Hij begon negen explosievenruimers te volgen in hun werk. “Ik besepte hoe onontplofte munitie het leven van Fransen nog steeds bepaalt. Tot aan vandaag raken er mensen gewond.” En niet alleen opruimers, want de *Zone Rouge* is allang geen afgesloten gebied meer. Vlak na de oorlog, in 1919, werd de schade opgetekend. Er werd geclassificeerd welke gebieden makkelijk of met wat moeite gereconstrueerd konden worden en welke nooit helemaal hersteld konden worden. Groene, gele en rode zones. Onder druk van de landbouwsector moesten explosieve opruimwerkzaamheden na de oorlog de omvang van de rode gebieden zo snel mogelijk terugbrengen. Tot 1970 gebeurde dat nog door munitie ter plekke te detoneren. Dat maakte, zo blijkt nu, de gebieden alleen maar vervuiler. Op sommige plekken wil niks groeien, is landbouw verboden en liggen de restanten van platgebombardeerde dorpen er nog zoals ze ach-

tergelaten zijn. “De overheid gebruikt ze soms als militair oefengebied.” Paradoxaal genoeg zijn andere gebieden heel groen. De bossen rond Verdun kennen een opmerkelijke biodiversiteit. Op sommige oorlogsgrond is landbouw weer toegestaan. “Veel van de zones werden opnieuw gekoloniseerd door de geëvacueerde bewoners. Een aantal producten, zoals erwten, wordt gecontroleerd op lood, maar dat is een van de weinige geteste stoffen.” “Mij interesseert hoe opruimmethodes in vergetelheid raken. De taak was te groot voor Defensie, dus werd de private sector ingehuurd, maar niemand in de geschiedenis had dit ooit eerder gedaan. Het ging over 1200 vierkante kilometer slagveld. Dus werden er protocollen ontwikkeld, afspraken gemaakt. Zo werd er voor ijzer een bepaalde prijs vastgesteld. Maar na 1920 kelderde de ijzerprijs, besepte men dat gasbussen niet te verwerken waren en stopte men weer met verzamelen. Diezelfde vraagstukken spelen ook vandaag nog.”

Kijken waar je loopt

Is het geen gevaarlijk werk? “Gisteren nog,” vertaalt zijn vrouw, “was er een ontploffing op een plek die ik vaak

Midden over Frankrijk ligt een strook waar ooit de Eerste Wereldoorlog woedde. Die maakt tot de dag van vandaag slachtoffers.

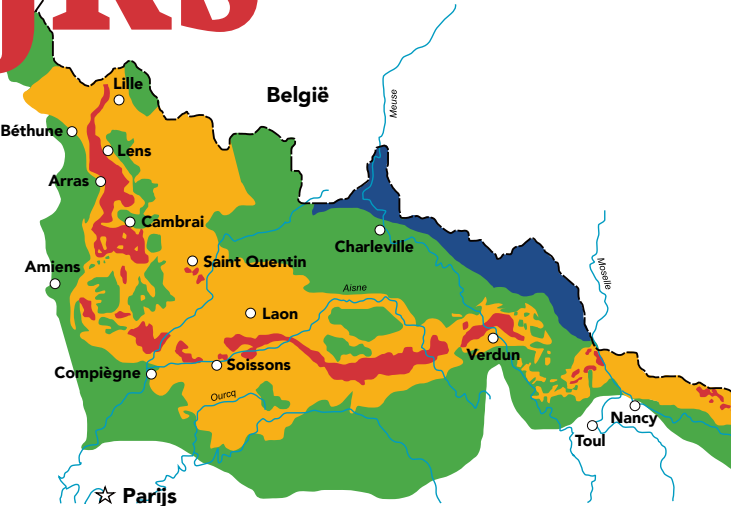
Tekst Annemarie Opmeer Beeld Olivier Saint-Hilaire / Haytham Pictures

verboden

Frankrijks zone

Kaart van verwoeste gebieden in 1914-1918 in het noorden en oosten van Frankrijk

- Minder getroffen gebied
- Aanzienlijk getroffen gebied
- Totaal verwoest gebied – Zone Rouge
- Gebied zonder schade

→ bezocht heb, bij Vimy, vlakbij het Canadese monument. Daar is een opslag, een van de explosieven ontplofte en nam alles mee. Het was een enorme klap.” Daar valt niet op voor te bereiden, behalve heel, heel goed kijken waar je loopt. Maar ook de ontplofte munitie is gevaarlijk: grond, water, flora en fauna bevatten kwik, lood, zink en andere stoffen in torenhoge concentraties. Zo vonden Duitse onderzoekers arsenicum in 300 keer de voor mensen toegestane concentratie in levers van wilde zwijnen. Hoe beschermt hij zich? “Ik draag rubber laarzen en een pak over mijn kleding, zoals gebruikt wordt tegen pesticiden; heel licht, van papier met een coating. Maar de schadelijke stoffen zijn niet zozeer aanwezig in de lucht en de grond is ook niet waar ik me echt zorgen over maak. Het water is het grote probleem.” In 2012 nog

werd in 544 gemeentes het consumeren van drinkwater verboden vanwege te hoge concentraties percolaat, een stof gebruikt bij het produceren van raketten en munitie.

Genegeerd

“Wat me het meest verrast als ik met explosievenopruimers praat, is dat ze geen notie lijken te hebben van de schaal van deze industriële catastrofe. Ze realiseren zich niet wat ze tegenover zich hebben. Ook al kunnen ze uitrekenen dat dit 700 jaar non-stop opruimwerk van tien miljoen stuks ontplofte munitie is. En dat is nog alleen van de Eerste Wereldoorlog, niet de Tweede. Ook de meeste bewoners willen niet geloven dat hun land vervuild is. Vooral boeren niet. Dat komt neer op toegeven dat hun producten vervuild zijn. Hun land is een verlenging van zichzelf, deel van hun identiteit.”

Oorlogstoerisme is in de Zone Rouge alomtegenwoordig. Met zo weinig landbouw proberen gemeenschappen dan maar te verdienen aan de oorlog zelf. Toch is de zone in Frankrijk vrij onbekend. “Ik ben van een generatie die leerde over landmijnen in Cambodja en Afrika, maar over de massa-explosies in mijn achtertuin wist ik niks. Langzaam begreep ik waarom dit zo genegeerd is. De Eerste Wereldoorlog kende zo ontzettend veel doden en gewonden dat men daarover wilde rouwen. Vervuiling was daarbij vergeleken niet zo belangrijk. Maar eigenlijk duurt de oorlog nog steeds voort.” □

Kunst met een grote F

Laat je museum niet sponsoren door de fossiele industrie! Daarmee verschaf je die sector een schoongewassen, respectabel imago dat ze niet verdient. Dat zeggen Liberate Tate en de groeiende Fossil Free Culture-beweging. Zij ontwikkelen creatieve actievormen en laten en passant zien dat kunstenaars ook activist kunnen zijn, en omgekeerd. Tekst **Liesbeth Sluiter** Beeld

Liberate Tate

Tate Modern, het spraakmakende museum in de oude elektriciteitscentrale hartje Londen, organiseerde in 2010 een workshop over 'kunst en activisme'. Lekker modern! Wel een beetje dom om vervolgens de deelnemers te verbieden Tate zelf of de sponsors ervan op de korrel te nemen. 'Ongehoorzaamheid maakt geschiedenis', heette de workshop profetisch. Het was de workshopdeelnemers niet ontgaan dat BP een van de sponsors was: het geelgroene zonne-logo van het olieconcern was onontkoombaar in het museum. *Art not Oil*, stond daarom ineens groot op de ruiten, zichtbaar voor het publiek op straat. Negen-tig dagen later ontplofte de BP boortoren Deep Horizon in de Golf van Mexico – 'the largest oil painting in the world'. Dit triggerde een serie performances van een groep kunstenaars, creatieven en activisten die zich Liberate Tate ging noemen.

Ze verklaarden zich verwant aan kunstenaars als the Guerilla Girls, Hans Haacke and Joseph Beuys, en aan bewegingen als Climate Camp en Occupy. Ze presenteerden hun 'ongevraagde kunstwerken' over een periode van zes jaar, grotendeels in de vrij toegankelijke, enorme turbinehal die de entree van Tate Modern vormt. Het was kunst en actie ineen en het was slim, grappig, mooi en uiteindelijk effectief. Activisten en kunstenaars bleken een inspirerend partnerschap te kunnen sluiten.

Warm applaus

Inspirerend is Liberate Tate zeker. Het beroemdste en meest esthetische kunststukje was *Human Cost*, een met 'olie' overgoten naakte man in foetushouding, aan-

gespoeld op de uitgestrekte vloer van de turbinehal, (de olie was melassestroop). Het haalde de cover van *The Financial Times*.

The Gift was de grootste en logistiek meest ingewikkelde performance. Honderd mensen manoeuvreerden een 16,5 meter lange en 1,5 ton wegende windmolenwiek de Turbinehal in, als bijdrage aan de permanente collectie. De wet gebod dat Tate het geschenk moest aannemen en overwegen of ze het zouden houden. Dat gebeurde niet, maar gift en gevers kregen wel een warm applaus van de museumbezoekers.

Evenals *Time Piece*, een prachtige actie eind 2015. 75 Mensen trokken met kinderen en kampeeruitrusting, inclusief composttoilet en fotogenieke zwarte slaapzakken, de turbinehal in en begonnen met wilgenhouts-

kool teksten over klimaatverandering op de vloer te schrijven. De 'interventie' duurde 25 uur, van hoogwater tot hoogwater in de langs het museum stromende Thames, en vroeg aandacht voor het feit dat de tijd opdraait waarin we klimaatverandering kunnen stoppen. Het museum was zo wijs overnachting toe te laten.

Maart 2016 maakte Tate bekend het sponsorship van BP te beëindigen per januari 2017. De reden, stelde BP, was niet de druk van de activisten, maar een 'extreem uitdagend zakelijk klimaat'. Liberate Tate had inmiddels via de *Freedom of Information Act* het museum gedwongen het zorgvuldig geheim gehouden sponsorbedrag openbaar te maken. Dat bleek verbazend laag: minder dan 0,5 procent van de jaarlijkse uitgaven, in →

→ totaal tussen 1990 en 2016 gemiddeld 288 duizend euro per jaar. Daarvoor kreeg BP niet alleen logopromotie maar ook, in 2013, een tentoonstelling genaamd *The BP walk through British art*. En natuurlijk het maatschappelijk prestige dat een verbintenis met een topmuseum oplevert.

Artistiek actievoeren

Teresa Borasino en Selçuk Balamir kennen elkaar van de klimaatbeweging, en artistieke actievormen hebben hun warme belangstelling. Ze experimenteerden ermee bij de Climate Games, tijdens de Parijse klimaatconferentie eind 2015. Teresa, kunstenaar, zette er het geruchtmakende *Give a Shit* op touw. Vijftig mensen hingen in de toiletten van het conferentiegebouw rollen wc-papier op die bedrukt waren met het laatste IPCC rapport. “Veel acties zijn saai,” zegt Teresa, “dan sta je daar weer met je spandoeken en je bordjes. Creatieve ideeën maken mensen enthousiast. Jammer dat de VN de rollen nog diezelfde dag weghaalde. Het rapport is in die kringen zoiets als de bijbel, die hang je niet in een wc.” “De Climate Games moesten burgerlijke ongehoorzaamheid uitlokken en mensen uit hun comfort-zone halen,” zegt Selçuk, ontwerper en onderzoeker op het terrein van culturele analyse. “Maar door de noodtoestand na de novemberaanslagen in Parijs was de impact vooral symbolisch. Het werd meer *fun* dan disruptief. Als laboratorium voor creatieve actie was het wel geslaagd. Kleine groepen deden autonoom overal interventies. Terwijl de grote coalitie van onderhandelaars geen besluiten kon nemen en afbrokkelde, kon zo’n groep vrienden na een verbod hun plan gewoon omgooien en iets onverwachts doen.” Het concept ging viraal. In Brussel worden nu Games tegen TTIP georganiseerd; in Engeland vinden deze zomer onder de paraplu van Groundswell creatieve

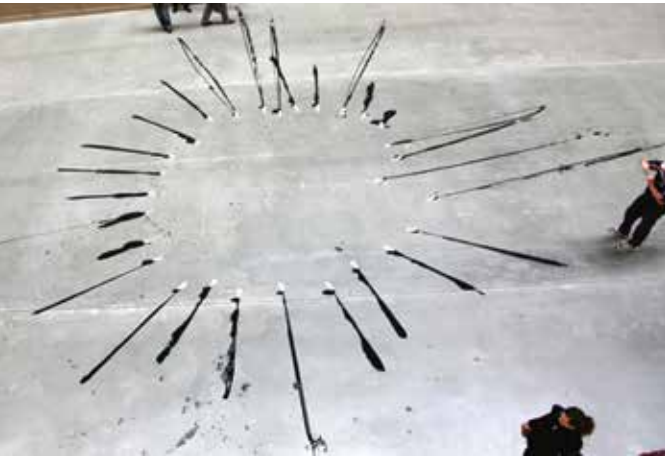
De afgelopen zes jaar hebben zo’n 500 kunstenaars en activisten meegewerkt aan *Liberate Tate*. Via museum, mainstream media en online bereikten ze een groot publiek; op hun website zijn alle acties te bekijken. Sinds de samenwerking van Tate met BP is stopgezet, heeft *Liberate Tate* niet stilgezeten. Ze werken internationaal samen in de *Art not Oil* coalitie, deden in juli nog een performance ter gelegenheid van de *BP Portrait Award*, en begin augustus plaatste *The Times* een brief, ondertekend door Mark Rylance, Naomi Klein en 200 kunstenaars en wetenschappers, die oproept tot stopzetten van de recent opnieuw beklonken sponsorschappen van BP met het British Museum, de National Portrait Gallery, het Royal Opera House and de Royal Shakespeare Company. BP betaalt deze instellingen gemiddeld 443.577 euro per jaar, niet veel gezien de meer dan honderd miljoen bedragende totaalbudgetten van dit soort instellingen. *Liberate Tate* zet haar werk als kunstcollectief voort. liberatetate.org.uk

klimaatacties plaats. En in het Rijnland-kamp experimenteren kleine groepen met gedecentraliseerde verrassingsacties. “Deze creatieve guerrilla completeert de grote, gecoördineerde demonstraties zoals Ende Gelände, de bezetting van een bruinkoolmijn in de Lausitz in mei.” Maar Nederlandse kunstinstellingen zelf zijn tot nu toe nog niet met kunst bestookt. Vooralsnog.

Nederland

“Na Parijs vroegen we ons af: wat nu?” vertelt Teresa. “We bewonderden *Liberate Tate* al heel lang, en besloten in Nederland iets soortgelijks te beginnen. In april hebben we Fossil Free Culture (FFC) gelanceerd. Vooralsnog bestaat de groep uit een kern van vijf mensen en tien daaromheen.

De eerste performances zijn gepland na de zomer, tot die tijd ligt het zwaartepunt bij versterking van de kerngroep en het opbouwen van een gemeenschap van kunstenaars, creatieven en activisten. FFC wil ook een laboratorium zijn voor creatieve actie. We willen door middel van openbare events, workshops en brainstorms, actievormen ontwikkelen die je ook in andere situaties kunt gebruiken en waar je plezier aan beleeft. Internationaal staan we in contact met *Liberate Tate*, met een Noorse groep en met The Natural History Museum in de VS.” Die laatste club kreeg het voor elkaar dat oliemiljardair en klimaat-ontkenner David Koch begin 2016 aftrad als bestuurslid van het American Museum of Natural History. Ondertussen denkt FCC na over doel en middelen. Selçuk: “Uiteindelijk willen we fossiele-brandstofbedrijven net zo onaanvaardbaar maken als de wapen- en tabaks-industrie. Omdat cultuur ons terrein is, pakken we hen daar aan. Hun invloed op onze cultuur moet stoppen. En ze moeten niet langer de gelegenheid krijgen het spoor van verwoesting dat ze op de wereld achterlaten weg te wassen met cultuur.” Zeker negen grote Nederlandse culturele

“Hoe ver kun je gaan in Shellkritiek met Shellgeld?”

instellingen worden ‘fossiel’ gesponsord. Het Rijksmuseum door Aramco, het Scheepvaartmuseum door BP, het Groninger Museum door Gastera (half eigendom van Shell en ExxonMobil) en Gasunie (eigendom van de Nederlandse staat), het Drents Museum door de NAM (half van Shell, half van ExxonMobil), terwijl Shell met geld wapert bij het Van Gogh Museum, het Maurits-huis, Nemo, het Concertgebouw en het Rotterdams Philharmonisch Orkest. De lijst is niet compleet – “Iedere informatie over sponsoring van Nederlandse cultuurtempels door de fossiele-brandstofindustrie stellen we op prijs”, zegt Selçuk.

Transparantie

Dat Shell doelwit wordt ligt voor de hand: de Nederlands-Britse mastodont is een grote cultuursponsor in Nederland. Teresa: “We weten nog niet om hoeveel geld het gaat, en meer transparantie is dan ook een belangrijke actiedoelstelling.” Een verzoek om informatie bij het Van Gogh Museum krijgt ten antwoord: ‘Wij vermelden nooit sponsorbedragen’. Enig graafwerk op internet levert een indicatie op. Het jaarverslag van het museum over 2014 vermeldt een totaalbedrag aan sponsoring van 812,426 euro. Dat is iets minder dan 2 procent van het totaal aan baten (bestaande uit directe en indirecte opbrengsten, subsidies en bijdragen) van 43.192.033 euro. De website vermeldt acht sponsors, dus echt groot kan Shells bijdrage niet zijn. Het Mauritshuis geeft wel informatie: Shell betaalde eenmalig 3 miljoen euro voor verbouwing en uitbreiding van het gebouw, daarnaast steekt het menskracht en apparatuur in ‘Partners in Science’, een zes jaar

durend gezamenlijk onderzoek naar schilderijen van het Mauritshuis. ‘Daaraan zijn geen vaste geldbedragen gekoppeld,’ schrijft de persmedewerker. De tegenprestatie kan, naast logopromotie, verschillende vormen aannemen. Op websites van diverse cultuurinstellingen figureren ‘business clubs’ en netwerkgelegenheden als ‘CEO-breakfasts’. In het Mauritshuis, met zijn Royal Dutch Shellvleugel, is de zichtbaarheid van het bedrijf het grootst. Het Van Gogh organiseert speciale ‘events’ voor Shellpersoneel en relaties en heeft ook een ‘Partners in Science’ samenwerking met Shell. “Ook koopt Shell met dit soort sponsoring *company pride* en toegang tot een elite voor zichzelf en relaties”, zegt Selçuk.

Fossil Funds Free label

Zijn culturele instellingen vijand of vriend? Teresa: “Ze zijn potentiële partners, maar moeten wel opgeschud worden. Van Gogh zou zijn andere oor afsnijden als hij zag in welke context zijn werk functioneert. Het museum is een geldmachine.” Selçuk: “We willen culturele instellingen aanbieden zich positief te profileren met het Fossil Funds Free label. Internationaal bestaat het al. Om

ervoor in aanmerking te komen moet een instelling verklaren dat het geen ‘fossiel’ geld aanneemt, of het te problematiseren als ze dat wel doen. Dat is spannend: hoe ver kun je gaan in Shellkritiek met Shellgeld?” Cultuur heeft het zwaar in deze neoliberale tijd. Berooft FCC hen niet van een broodnodig infuus? Teresa: “We hebben aan den lijve ervaren wat de bezuinigingen teweeg gebracht hebben en hebben meegedaan aan de protesten daartegen in 2011. Ik vind dat de overheid in rijke landen de taak heeft cultuur te ondersteunen, anders zie je dat bedrijven meebepalen welke kunst gefinancierd wordt. Dat is doorgaans veilige kunst. Experimenten maken weinig kans.” Selçuk: “Het geldgebrek van musea of orkesten oplossen is niet onze taak. We kunnen wel laten zien hoe culturele ruimtes sociaal en cultureel relevant kunnen zijn. Worden ze alleen door curatoren gevuld of staan ze open voor ongevraagde bijdragen? Waarvoor bestaan ze überhaupt? Die vraag ontbreekt in het debat. Kunst kan mensen laten nadenken over creativiteit, over autonomie, sociale relaties. Kunst kan de weg wijzen.” □

Meer op: fossilfreeculture.nl

Beautiful Trouble

Wie wil nou niet actievoeren als The Yes Men? Creatief activisme heeft een lange, rijke geschiedenis. Zelden worden de principes op papier gezet, tot nu. Dankzij Andrew Boyd, oprichter van de satirische club Billionaires for Bush, kun je je hart ophalen aan het inspirerende project *Beautiful Trouble*: een boek, toolkit, database en netwerk om je eigen creatieve acties vorm te geven: beautifultrouble.org. Samen met de in Johannesburg gevestigde armoedebestrijders van Action Aid is een wereldwijde database en toolkit ontwikkeld voor het delen van creatieve kennis door grassroots bewegingen. Duik in de talloze modules en workshops uit Myanmar, Bangladesh, Jordanië, Zimbabwe, Oeganda en Mexico: beautifulrising.org.

Off-line geluk

Wij hebben geen tv of stereo. Ook geen smartphone, tablet of wifi. Geen draagbare telefoon, maar nog een ouderwets model met een snoer. En de modem staat enkel aan als wij zelf willen bellen of internetten. Een hoop zaken die we dus allemaal niet hebben. Maar wat we wél hebben is rust!

Ik vind het heerlijk om zo veel mogelijk off-line te leven. Ik wil niet continu multi-tasken, maar aandacht hebben voor hetgeen waar ik mee bezig ben. Dus niet terwijl ik met de kindjes speel, aan het koken ben of in de moestuin werk, ondertussen reageren op apps, mails, tweets, facebookberichten, chats, smsjes en telefoontjes.

Als anderen ons willen bereiken dan kunnen ze een mailtje sturen of de voicemail inspreken. Ik zet de modem aan op het moment dat ik er tijd en aandacht aan wil besteden. Het is immers mijn tijd! Op deze manier hebben we een veel betere tijd- en werk-efficiëntie en dus minder stress.

Het voordeel van een telefoon met een vast snoer is dat als ik bel, ik niet tegelijkertijd nog vanalles aan het doen ben. Ik moet er echt letterlijk voor gaan zitten.

En zonder tv, stereo en phone kan ik genieten van de stilte. Nou ja, met drie kinderen en mijn vriend die altijd bezig is, is het niet bepaald stil in huis. Maar in ieder geval wel stiller dan als er ook nog een tv of stereo aan zou staan en een mobiele telefoon die rinkelt en piept.

“Ik wil niet continu multi-tasken, maar aandacht hebben voor hetgeen waar ik mee bezig ben”

Voor mijn website maak ik wel gebruik van sociale media. Maar ik wil niet ieder leeg momentje op mijn smartphone mijn timeline checken. Dat doe ik eens per dag op mijn computer, zo kader ik het in. Want ik vind het zalig om lege momentjes gewoon leeg te laten zijn, zoals op de wc, in de trein, genietend in de zon. Lekker voor me uit staren. We hebben juist lege tijd nodig om te ontspannen!

Ik vraag mezelf ook vaak af waarom er zoveel gebeld, ge-appt en gedeeld moet worden. Het lijkt wel of het niet telt als het niet gedeeld wordt. Waarom kunnen we niet meer gewoon zélf genieten van het moment?

Onze kindjes zitten niet achter de tv of spelen niet met de tablet, ze bouwen een hut in de sloot en klimmen in bomen. Vol enthousiasme helpen ze in de moestuin. Ze zijn dol op verkleden en lezen graag een boekje. Zij kunnen zichzelf vermaken in plaats van ge-entertaint te worden door een apparaat. Misschien kunnen wij volwassenen een voorbeeld nemen aan hun off-line geluk?

Green Evelien leeft met haar gezin in de Ardennen een donkergroene eco-lifestyle en geeft ons ieder nummer een inspirerende tip. Neem ook een kijkje op haar website www.GreenEvelien.com

Maaïke Pfann, 48, yogadocent, tuinder, wildplukker
Wat: workshops en columns als *Mevrouw Onkruid*

Hoe werd Maaïke Pfann *Mevrouw Onkruid*?
 “Toen ik een opleiding biologische landbouw combineerde met kruidengeneeskunde merkte ik dat de planten die ik op mijn stageadressen wegschoffelde, in de kruidengeneeskunde juist als medicijn werden gebruikt. Toen dacht ik: misschien kun je ook wel pesto of hartige taart van onkruid maken. Van anderen leerde ik van alles over eten uit de natuur, dat ben ik zelf verder gaan ontwikkelen.”

Wat wil *Mevrouw Onkruid*? “Het idee is vaak: blijf van de natuur af, anders maak je haar kapot. Of: we moeten die arme natuur beschermen. Ik wil laten zien dat we juist ontzettend veel van de natuur kunnen leren, die is zo complex. Hopelijk groeit daardoor het respect en gaan mensen met de natuur samenwerken.”

Wat brengt dit je? “Het leukste vind ik workshops waar een groep aan meedoet waarvan een paar denken: getsie, onkruid eten. Als ze gaan ruiken en de bijzondere smaken proeven en we het eten heel mooi presenteren met eetbare bloemen, verandert het langzaam in een feestje. Er gaat een wereld voor mensen open als ze zien dat het eten letterlijk voor hun voordeur groeit. Onkruid plukken geeft meer voldoening dan eten in de supermarkt kopen. Ik ben mede-oprichter van het wildplukgilde; we willen wildplukkers met elkaar in contact brengen om van elkaar te leren en een professionaliseringslag te maken. In landen waar door de crisis de supermarkten leeg zijn, blijkt kennis van eetbare planten echt broodnodig te zijn.”

Je doet ook aan ‘wild zaaien’? “Zaden zijn mijn passie, overal waar ik kom neem ik ze mee, maar ik zaai ook in vergeten bermes, rommelige hoekjes in het park. Zo maak ik mijn omgeving steeds eetbaarder.”

“Onkruid plukken geeft meer voldoening dan eten in de supermarkt kopen”

Megamachtig

Landen doen soms zó hun best om belastingontwijking van grote bedrijven te faciliteren, dat de vraag rijst: wie heeft de werkelijke economische macht in handen? Genoeg stof om een boek aan te wijden, dachten wetenschappers Joost Smiers, Pieter Pekelharing en journalist John Huige. In *Macht van de megaonderneming* bespreken ze de schier onbeperkte macht van deze grote bedrijven, geven ze een kijkje in de geschiedenis van handelsverdragen en geven ze hun visie op hoe het beter kan.

Ze laten zien dat veertig procent van de wereldeconomie in handen is van slechts 147 ondernemingen. En dat is niet zo positief: via belastingconstructies profiteren ze van ‘omgekeerde ontwikkelingshulp’ die zorgt voor een illegale geldstroom uit ontwikkelingslanden van 810 miljard dollar per jaar. Ook van het eindeloos patenteren van producten als medicijnen worden arme landen de dupe. Bijkomend probleem is dat deze megabedrijven te invloedrijk zijn en maar beperkte aansprakelijkheid kennen, betogen de auteurs: “dit maakt het mogelijk dat de misers van ondernemingen de investeerders niet aangerekend worden”.

Hoe zijn we zo ver gekomen? Hier gaat het boek uitgebreid op in. Neoliberalisme is zeker niet de enige mogelijke of beste uitkomst. Het verleden kent interessante pogingen om deregulering tegen te gaan en mechanismen in te voeren die prijzen voor grondstoffen stabiel en rechtvaardiger zouden maken. Maar propaganda van megabedrijven zorgde dat het antimaterialisme omsloeg naar consumptisme. Vervolgens werd de WTO opgericht, die de wereldhandel wil dereguleren en zo min mogelijk wil zeggen over mensenrechten, milieu en voedselzekerheid.

“Het regime dat zich de afgelopen decennia als een web rond de wereldhandel heeft gesponnen, is toe aan een stevige opknabbeurt”, zeggen de auteurs. Ze pleiten voor proactief gebruik van mededingingsrecht, bedoeld om monopolievorming tegen te gaan. Nu wordt dit recht zelden toegepast. Daarom willen de auteurs dat ondernemingen en banken niet meer te groot mogen worden. Een onafhankelijk orgaan moet dit vervolgens in de gaten houden.

Het boek beoogt een alternatief te formuleren voor het neoliberalisme; een economie die is ingebed in een ecologisch en sociaal rechtvaardige maatschappij. Daarvoor geven de auteurs hele concrete aanbevelingen. De stijl is helaas droog en soms zijn de woorden en zinnen maar moeilijk

te kauwen. Dit betoog voor een compleet andere economie zou baat hebben gehad bij een schrijfstijl die de lezer de urgentie van het probleem vollediger laat voelen. Maar voor het streven verdient het boek alle lof.

Manuel Beterams

Macht van de megaonderneming. Smiers, Pekelharing, Huige, 287 pag., Van Gennep Amsterdam, 2016. ISBN 9789461643933. Prijs €22,50.

PUBLICATIES

De kwestie mest

De veestapel wordt steeds groter, zeker nu het melkquotum is losgelaten. Daardoor is er meer mest waarvan een deel niet in de boeken terecht komt. Terwijl omwonenden steeds meer last hebben van ammoniak, fijnstof en stank. Waarom lukt het de overheid maar niet om het mestprobleem op te lossen? Dit boek ontleedt de achtergrond van dit beleidsvraagstuk.

De kool, de geit en het Nederlandse mestbeleid. Leo Lamers et. al., 88 pag., Landwerk 2016, ISBN 9789077824146. Prijs € 12,50. Te bestellen op www.landwerk.nl.

Meer fietsen

Wie van fietsen houdt, wordt vast blij van de geheel vernieuwde Zuiderzeeroutegids. In totaal 600 kilometer aan fietsroutes in 30 trajecten voert de gids je het IJsselmeer rond, langs de rijke historie van Hanze en Gouden Eeuw en prachtige natuur. Routes doen bovendien stations aan en de gids bevat allerhande praktische informatie als kampeeradressen en veertijden.

Zuiderzeeroute. Diederik Mönch, 250 pag., full colour, 30 kaartjes. ISBN 9789058818898. Prijs €16,50. Meer informatie op www.nederlandfietsland.nl.

Haaïen zoeken

Op grote diepte in de oceaan zwemt de Groenlandse haai. Twee vrienden, Morten Strøksnes en Hugo Aasjord, willen dit iconische monster te zien krijgen en gaan in een zodiac de oceaan op. De eerste is schrijver, de tweede kunstenaar van de eilandengroep de Lofoten. Hun avonturen op zee vloeien over in aanstekelijke overpeinzingen van Strøksnes over al het leven onder het wateroppervlak, waarin mythologie, wetenschap, geschiedenis en literatuur samenkomen.

Haaïenkoorts. Morten Strøksnes, 240 pag., Atlas Contact, oktober 2016. ISBN 9789045033013. Prijs €24,99.

FILM

Mooi misbaksel

Hoe bereik je een publiek dat de boodschap niet wil horen? Louie Psihoyos, maker van de Oscar-winnende documentaire *The Cove* over de jaarlijkse dolfijnenslachting in een Japanse baai, bedacht voor zijn volgende film *Racing Extinction* een prikkelend recept: mix een deel informatie met een deel ecohorror, een deel heldenepos en een deel ‘schoonheid van de natuur’. De informatie in deze film over het uitsterven van soorten wordt verzorgd door wetenschappers en gaat over de verschrompelende biodiversiteit op onze planeet. Zo leren we dat de helft van alle 340 schildpadsoorten wordt bedreigd, en dat in door CO₂ verzuurde oceanen schelpdieren, koraalriffen en fytoplankton – de grootste primaire producent van onze zuurstof – geen leven meer hebben. De ecohorror komt op het conto van de handel in beschermde soorten. We zien Indonesische dorpelingen zich met een speer op mantaroggen werpen en later hun kieuwen eruitsnijden, omdat Chinezen die beschouwen als geneesmiddel voor uiteenlopende kwalen. We zien een levende haai die, ontdaan van zijn vinnen, hulpeloos naar de bodem zakt. In een volgend shot liggen ontelbare haaienvinnen te drogen op het dak van een Chinese groothandel. In het heldenepos zijn de hoofdrollen weggelegd voor activisten die, voorzien van knoopsgatcamera’s en andere James Bond-attributen, geheime opnamen maken achter de vijandelijke linies: een illegale nachtmarkt in Kanton; restaurant The Hump in Los Angeles dat walvis serveert; een handelaar in Omega 3-olie afkomstig van reuzenhaaien, die ook rupsenschimmel verkoopt voor \$ 44.800 per kilo. Het deel ‘schoonheid der natuur’ is voormalig National Geographic-fotograaf Psihoyos wel toevertrouwd. Psychedelische fytoplanktonnetjes, majestueuze mantaroggen, mist in een oerwoudkloof; allemaal even mooi.

Slaagt Psihoyos in zijn missie? Soms is *Racing Extinction* een misbaksel. De koene activisten lijken regelrecht weggelopen uit een B-film of *The A-Team*, als ze dingen zeggen als: ‘Let’s blow the lid off this place!’ en ‘The manta ray looked me in the eyes and it knew I was helping it.’ Ook voel je je soms gemengd tussen brokken informatie die niet goed mengen. Desondanks raak je onder de indruk. Net als, hopelijk, de mensenmassa die in de apotheose van de film overonderd staat te kijken naar reuzendieren die dankzij een reuzenprojector tegen het New Yorkse VN-hoofdkwartier opkruipen, afgewisseld met oneliners over uitsterfatio’s en actiesuggesties: ‘Eat more plants!’ In China daalde, na een aan de film gekoppelde campagne, de vraag naar haaienvinnensoep in ieder geval met 70 procent.

Liesbeth Sluijter

Racing Extinction. Sony Pictures 2015, 88 min., te koop als DVD, ook op iTunes en Amazon. www.racingextinction.com.

BIOS

Echte helden

Een heel blik beroemde acteurs is opengetrokken voor *Deepwater Horizon*, een op waarheid gebaseerde thriller over wat zich net voor, tijdens en na de ontploffing op het gelijknamige BP boorplatform in de Golf van Mexico afspeelde. In de promotie van deze ‘door mensen veroorzaakte’ rampenfilm gaat het steeds over ‘helden uit het echte leven’; gewone arbeiders die door de omstandigheden tot het uiterste werden getest. Zeer clichématig. Interessanter was het geweest als budget en cast waren ingezet voor een op feiten gebaseerde thriller over wat er zich op de burelen van BP afspeelde. Over de mensen die besloten dat de olie met grote hoeveelheden chemicaliën moest worden ‘opgelost’, die enkel bezig waren met damage control. Alleen zou het woord ‘held’ dan nog misplaatster zijn.

Deepwater Horizon. vanaf 29 september te zien in de bioscoop.

TELEVISIE

Angus gekeurd

Je ziet steeds vaker rundvlees dat zo bijzonder schijnt te zijn, dat het een eigen naam verdient: Angus. Zelfs McDonalds is er een burger van gaan bakken, 100 procent puur maar liefst. Maar wat is het voor koe en wat maakt haar zo speciaal? De *Keuringsdienst van Waarde* vraagt het McDonalds en wordt uitgenodigd in hun hamburgerfabriek (!).

Keuringsdienst van Waarde. 15 september om 20.30 uur op NPO 3.

BIOS

Besmette spoken

Een Duitse jonge vrouw die als clown naar het in 2011 door een atoomramp geruïneerde Fukushima gaat om de pijn van de bewoners te verlichten en een bejaarde geisha die slachtoffer werd van de ramp. Een bijzondere combinatie. Toch hebben de twee vrouwen waar het in de speelfilm *Fukushima mon amour* om draait, meer overeen dan je op het eerste gezicht denkt. De film is in het rampgebied zelf in indringend zwart-wit geschoten. Terwijl de

vrouwen de puinhoop in het verwoeste huis van de geisha opruimen, wordt gaandeweg duidelijk dat ze allebei achtervolgd worden door spoken uit het verleden die ook opgeruimd moeten worden. er gaat respecteren en liefhebben.

Fukushima mon amour, vanaf 6 oktober in de bioscopen.

Beeld: David Lee

Recyclebaar rugzakje

Dit nieuwe rugzakje van het Zweedse merk Fjällräven is gemaakt van één draad en elf PET-flessen. Bij de productie werd minder water en minder energie gebruikt. Door de verfstof toe te voegen op het moment dat de polyestervezels worden gesponnen, wordt bovendien een grote hoeveelheid chemicaliën bespaard. Handig: een zitmatje in het achtervak. Fjällräven Re-Kånken kost €89,- en is verkrijgbaar in elf kleuren bij, onder andere, outdoorwinkels.

Voordelen: Voor het maken van dit rugzakje werd restmateriaal gebruikt en de rugzak is zelf ook weer herbruikbaar.
Nadelen: Het rugzakje is er niet in ongeverfde versie.

Heb je alle Pokémon gevangen? Geen nood, wanneer je iNaturalist downloadt, heb je nog een slordige acht miljoen soorten te *catchen*. Dat doe je zo: Je fotografeert een kikker, slak of muis en uploadt ’m ter plekke in de app. Zo’n 250 duizend amateurbiologen en wetenschappers zien dan op welke locatie je deze soort gespot hebt, en helpen je met de determinatie ervan. Er zijn al 3 miljoen observaties gedaan. Hele gewone, maar ook bijzondere. Zo werd in Colombia een rood met zwarte kikker gefotografeerd. Een gifkikkerexpert in Amerika merkte de foto op en determineerde de kikker als een nieuwe diersoort. Hij en de Colombiaanse fotograaf publiceerden hun ontdekking samen in een wetenschappelijk tijdschrift. Ook gaaf: een Vietnamese slak, in de app gezet door een reiziger, bleek een in de 18e eeuw door kapitein Cook beschreven, maar nooit op de gevoelige plaat gezette soort te zijn. Misschien nog wel leuker dus dan Pokémon. De app iNaturalist is gratis te downloaden in de appstore.

Voordelen: Zowel snuitkeverexperts als 13-jarige slootkantonderzoekers kunnen de app gebruiken.
Nadelen: Voor oudere smartphones niet te downloaden.

Om een **snor** van te krijgen

Tony’s Chocolonely verkoopt nu ook chocolademelk, gemaakt van dezelfde ‘bekende bonen’ als de in-één-keer-op chocoladerepen. Zelf ben ik niet zo van de vloeibare variant, dus schakelde ik mijn testpanel (34, vijf en twee jaar oud) in. Spoedig was het pak leeg en had ik drie chocolade-

melksnorren voor me. Met de smaak zit het dus wel goed. Maar, het zeezout en de stukjes karamel die de repen zo onweerstaanbaar maken, zitten er níet in. De smaak is dus niet heel anders dan andere chocolademelk, aldus het testpanel. Tony’s Chocolonely Fairtrade Chocolademelk is te koop in de supermarkt en kost € 1,75 per liter.

Voordelen: Met deze chocolademelk kies je voor een eerlijker product.
Nadelen: ‘Fair’ koeienmelk bestaat (nog) niet, maar voor koeien én de planeet zijn de regels voor de biologische melkveehouderij een stuk vriendelijker. Dat Tony’s gangbare melk gebruikt voor een product waar mensen best een paar dubbel-tjes meer voor willen betalen, vinden we dus jammer.

Powerpeul

Vleesvervangers gemaakt van lupine ken je vast wel. Ze hebben structuur en zijn goed op smaak te brengen. Maar ken je de onbewerkte boon al? Deze is een beetje nootachtig, knapperiger dan andere bonen, zacht van smaak. In Portugal worden ‘tremozos’ gereserveerd bij een biertje. Als je zelf eens wilt koken met deze magnesium- en ijzerrijke peulvrucht, kun je op de website van **Powerpeul.nl** recepten met witte lupine vinden. Van het sausje waarin de Portugezen de boon serveren, tot burgers en ballen, soep, spread, smoothies en meer. Witte lupinebonen zijn te koop via verschillende webwinkels, zoals **www.veggiedeli.nl**. Een zakje van 400 gram kost €3,95.

Voordelen: Deze stikstofbindende plant is goed voor de vruchtbaarheid van de bodem. De plant kan in Nederland worden geteeld. Een prima alternatief dus voor buitenlandse soja.
Nadelen: Mensen met een allergie voor pinda of soja, zouden ook allergisch kunnen zijn voor lupine.

Composteerbare koffiecups

We gaan er eigenlijk niet vanuit, maar ben je ooit gevallen voor George Clooney’s verleidelijke blik en kocht je een Nespresso apparaat? Dan is het vele en slecht recyclebare afval je vast een doorn in het oog. Met de composteerbare espressocapsule van Stascafé kun je je apparaat schuldgevoelvrij blijven gebruiken. De koffiecups zijn er in zes smaken en zijn te bestellen op **www.stascafe.nl**. Een zakje met 10 Fortissimo cups kost €2,50.

Voordelen: Gaat materiaalverspilling tegen.
Nadelen: Alleen voor cup-koffieapparaten.

Duurzaam printen

De laserprinter heeft een vaste stek verworven op kantoor en vangt in toenemende mate de inkjetprinter thuis. Laserprinters die kleuren afdrucken zijn nog steeds duur, maar monochrome modellen zijn interessant voor wie vaak tekst afdruckt. Een laserprinter is goedkoper in gebruik en is sneller dan een inkjetprinter. Helaas zijn de machines slecht voor het milieu en de gezondheid.

Een laserprinter maakt geen gebruik van inkt, maar van ‘toner’: plastic gemengd met pigment, dat op het papier wordt gesmolten door een elektrisch verwarmingselement – identiek aan het werkingsprincipe van een kopieermachine. De temperatuur loopt op tot boven 200 graden, met een hoog vermogen als gevolg. Rekening houdend met de snellere afdruktijd ligt het energieverbruik van een laserprinter minstens 10-20 keer hoger dan dat van een inkjetprinter.

Recent onderzoek heeft bovendien aangetoond dat laserprinters veel ultrafijnstof kunnen uitstoten. Een test van 11 laserprinters leverde na tien geprinte pagina’s waarden op die overeenkomen met de vervuiling op een drukke autosnelweg (1,3 miljoen deeltjes per kubieke centimeter). Dat is geen reden tot paniek, want er zijn binnenshuis veel meer bronnen van ultrafijnstof. Bijvoorbeeld koken produceert 100 duizend tot 400 duizend deeltjes per kubieke centimeter, vergelijkbaar met de uitstoot van de meeste laserprinters in de test. Verontrustender is dat de onderzoekers ontdekten dat alle fabrikanten gemanipuleerde nanodeeltjes in hun toners verwerken, waaronder metalen en metaaloxides. Die deeltjes kunnen genetische schade aanrichten in de longen en andere organen.

Wie duurzaam en gezond tekst wil printen, moet terug in de tijd. Voor de komst van laserprinters en inkjetprinters gebruikten we matrixprinters. Het afdrucken gebeurt met metalen pinnetjes die tegen een inktlint slaan. De werking is vergelijkbaar met die van een schrijfmachine, met het verschil dat elk karakter is opgebouwd uit puntjes. Matrixprinters stoten geen ultrafijnstof uit, hebben een laag energieverbruik, zijn even snel als inkjetprinters, en zijn van alle printers het goedkoopst in gebruik. De machines, die nog steeds voor specifieke toepassingen worden gemaakt, kosten minstens 200 tot 300 euro, maar het inktlint kost slechts een paar euro en gaat lang mee.

Hoewel de inkjetprinter in principe ook een duurzaam alternatief kan zijn, is hij erg duur in gebruik: de fabrikanten verkopen de toestellen onder de kostprijs terwijl de inkt duurder is dan champagne. Het belangrijkste nadeel van matrixprinters is dat ze niet geschikt zijn voor het afdrucken van afbeeldingen. Een combinatie van een matrixprinter en inkjetprinter kan een oplossing bieden. Een ander nadeel is de hogere geluidsproductie, wat vroeger werd opgelost door de machines onder een geluidswerende stolp te plaatsen.

Kris De Decker is oprichter van *Lowtech Magazine* en geeft ons elk nummer feit en fictie rond een hightech oplossing voor een duurzamere samenleving. **www.lowtechmagazine.be**

Lowtech

Foto: Pottenbakkerij De Vogelpot

Veganistische maaltijdsalade voor de vrede

Een mijnenveld, dat is het maatschappelijk debat over wel, niet of minder vlees eten. Ik zei het aan het begin van mijn artikel, dus ik heb mezelf gewaarschuwd. En ja hoor: BOEM! Een boel boze reacties op ‘Een beetje vlees voor een betere wereld’, dat onlangs op de website van *Down to Earth Magazine* verscheen (en doorgeplaatst werd op Foodlog.nl, waar de discussie uitmondde in het dieet van chimpansees). Soms een beetje zinnige, maar toch ook nogal wat reacties die, hoe zal ik het zeggen, een nogal verontrustend wereldbeeld verraden. Zoals deze (spelfouten voor rekening van reageerder Tim): ‘Gaat Michiel Buisink mijn oma euthanaseren als ze bedlegerig is geworden? Supermilieuvriendelijk. Of gaat Michiel Buisink met een scherp-schuttersgeweer motorrijders van de weg schieten? Ook supermilieuvriendelijk.’ Pardon? Wat wordt hier gesuggereerd? Dieren doden = mensen doden, ergo wie dieren doodmaken niet uitsluit, is een mensenmoordenaar. Tja.

Hetzelfde type redenering mailde me een lezeres: ‘Er kunnen drie keuzes gemaakt worden: accepteren dat je een slecht mens bent, veganist worden, of doen alsof je geen keuze hebt door drogredenen op te werpen.’ Ik schreef terug: ‘Suggesteren dat veganisten goed zijn en de rest van de mensheid slecht, is een bedenkelijke vorm van hoogmoed. Niet één mens is slechter dan een ander. Dat wil niet zeggen dat er niet wat op het gedrag van anderen kan of zelfs moet worden aangemerkt. Maar ieder mens moet naast zijn sterke ook zijn eigen zwakke kanten onder ogen proberen te zien, veganisten, vegetariërs, vleeseters, wie dan ook. Als je dat kunt, zie je dat iedereen mens is, zoals jij een mens bent en er geen goede en slechte mensen bestaan. Uit het onderverdelen van de mensheid in ‘goede’ en ‘slechte’ mensen, komt heel veel ellende voort.’

Doodsbedreigingen aan het adres van moslims, moslimhaters, vleeseters en milieuactivisten. Terroristische aanslagen, oorlog, geweld, genocide. En zo zijn we bij de fundamentele levenskwesties uitgekomen, zoals het een ware internetdiscussie betaamt. Voor de vrede in de wereld, hierbij een veganistisch recept.

Michiel Bussink verbouwt eten, geeft workshops over eten en schrijft over eten. Onder andere in zijn boeken *Eten uit de buurt*, *Lekker Landschap*, *Ik eet dus ik ben* en *Smaakboek Achterhoeks fruit*. Vind hem op www.michielbussink.nl

- 1 grote aubergine of twee kleinere
- 2 eetlepels tahin (sesampasta)
- peper en zout
- 2 theelepels rijststroop
- halve citroen
- 1 teen knoflook
- 1 sjalotje
- takje peterselie
- paar blaadjes munt
- 1 kleine stevige komkommer
- 2 vleestomaten
- handvol zonnebloempitten
- olijfolie

Gril de aubergines boven een gasvlam op half hoog vuur, zo’n kwartier. Draai ze regelmatig om. Snijd ze dan in, schep het vruchtvlees eruit (gooi de zwartgeblakerde schil weg) en laat een kwartier uitlekken. Zet er dan even een staafmixer op. Rooster de zonnebloempitten in een droge koekenpan. Hak de knoflook, het sjalotje, de peterselie en de muntblaadjes fijn, roer die met peper en zout, citroensap en rijststroop door de aubergine. Vervolgens de in kleine blokjes gesneden komkommer en de in stukken gesneden tomaten. Bestrooi met de zonnebloempitten en giet er een sliert olijfolie over. Serveer met geroosterd brood.

Bastiaan (interview) en Matthijs Punt, 43, directie Groen-aannemersbedrijf Punt
Missie: duurzaam onkruid bestrijden

Wat is de ‘Punt Methode’? “Over het algemeen is duurzaam duurder en gebeurt het daarom niet. Maar wij hebben de kosten enorm weten te drukken. Onze filosofie is: op de juiste tijd de juiste machine op de juiste plek inzetten. Waar anders vier keer een machine moet langskomen, doen wij het in één keer. Onze machines zijn simpel te bedienen, zo kunnen we mensen die anders aan de kant blijven staan in dienst nemen. Dat drukt de loonkosten. Verder kijken we naar onze eigen afvalstromen; kunnen we die circulair inzetten? We gebruiken ons eigen snoeiafval voor het verwarmen van oppervlaktewater voor onze heetwatermachines en willen biomassa ook inzetten om onkruid weg te branden. Dat scheelt ongelofelijk veel diesel.”

Waarom wilden jullie onkruid al lang voor het verbod in april zonder gif verdelgen? “Iedereen riep altijd, gif is goedkoper. Wij dachten: is dat wel zo? En hoezo gebruiken we die troep? Iedereen heeft de mond vol van rentmeesterschap, maar ondertussen komt dat gif in ons grondwater terecht terwijl de effecten onduidelijk zijn. In 2007 werd het DOB-systeem (Duurzaam Onkruidbeheer) ingesteld. Hiermee werd een schijnveiligheid gecreëerd. Geen gif spuiten als het 24 uur later regent, denk je dat iemand zich daaraan hield? Bovendien werkt het niet. We reageerden met de site dobismisleidend.nl. We kregen meteen Wageningen en vooral Monsanto op ons dak.”

Moet onkruid wel bestreden worden? “Daar verschillen de meningen over. Mijn vrouw valt het onkruid in de straten niet eens op, anderen klagen bij de gemeente omdat ze het niet mooi vinden. De technische kant: er is voor miljarden geïnvesteerd in de buitenruimte. Die moet je onderhouden; je wilt geen boomgroei midden op de weg.”

“Over het algemeen is duurzaam duurder en gebeurt het daarom niet”

Oproepen en Agenda

Symposium luchtvaartlawaaï

De Vereniging Voor Milieuprofessionals organiseert een symposium over de ontwikkeling van luchtvaartlawaaï. Kan er meer gevlogen worden zonder de omgeving teveel te belasten? Wat betekent het voor de hinderbeleving als het normenstelsel voor Schiphol verandert? Donderdag 5 september, van 10-16.30u in de Exchange Avenue (3e etage Vertrekhal 1) op luchthaven Schiphol. Kosten: €215. Meer informatie: bureau@vvm.info, www.vvm.info.

Festival The Living Village

Stichting Het Levende Dorp houdt een eco-art meewerkfestival. Alles draait om bouwen met levende materialen. Start van een driejarig project. Alles wat tijdens dit festival wordt gebouwd, mag blijven staan. Vrijdag 16 tot en met zondag 18 september 2016, Het Lageveld, Wierden. Hele festival: € 72,50; dagkaarten: € 17,50. Vooraf aanmelden. Web: www.hetlevendedorp.nl.

NAM gaat beven

De NAM laat Groningen zo vaak en zo hard beven dat huizen scheuren en uit elkaar vallen. Omdat de NAM geen verantwoordelijkheid neemt voor de veiligheid van Groningers gaat de Coalitie Gasverzet Groningen ze een koekje van eigen deeg geven. Die dag staat de Coalitie bij de NAM op de stoep en laat zij het hoofdkantoor op haar grondvesten schudden. Stamp mee! Zaterdag 24 september, Assen. Meer info: bit.ly/NAMgaatbeven.

Film The web of life

Omslag vertoont in aanloop naar het Monsanto Tribunaal de film The web of Life, over de onderlinge afhankelijkheid van het leven op Aarde. Met Vandana Shiva. Nederlands ondertiteld. Vrijdag 30 september, 20-22u Omslag, Hoogstraat 301a. Eindhoven. Kosten: vrijwillige bijdrage. Vooraf aanmelden. Meer info: 040-2910295, omslag@omslag.nl, www.omslag.nl.

Bijzondere bijeenkomst over nalaten en schenken

Voor Milieudefensie geeft notaris Mr. J.W. Mol een presentatie over erven en schenken. Er worden vragen behandeld die vaak bij de leden en donateurs leven. Wanneer heb ik een testament nodig, wat is de positie van de langstlevende partner, hoe kan ik een goed doel in mijn testament opnemen, hoeveel bedraagt de erfbelasting? Uiteraard is er ook ruimte voor andere vragen. Donderdag 6 oktober 2016, 14.30 - 17.30 uur, Nieuwe Looierstraat 31, Amsterdam. Toegang is gratis. Graag aanmelden via esther.martens@milieudefensie.nl of bellen met 020-5507 424.

Internationaal Monsanto Tribunaal

Schendt Monsanto het mensenrecht op een gezond milieu, gezonde voeding en goede gezondheid? Respecteert het bedrijf het recht op informatie- en persvrijheid? In hoeverre is Monsanto verantwoordelijk voor de gevolgen van hun

middel Agent Orange, gebruikt tijdens de oorlog in Vietnam? Het Monsanto Tribunaal wil deze zaken op de kaart zetten. Help mee! Vrijdag 14 tot en met zondag 16 oktober 2016, Den Haag, Internationaal Gerechtshof. Meer informatie: www.monsanto-tribunal.org.

Internationale Repair Cafe Week

Het Repair Café bestaat zeven jaar! Je vindt ze tegenwoordig overal – in Nederland en daarbuiten. Van maandag 17 tot en met zondag 23 oktober 2016. Kijk hoe het in jouw buurt gevierd wordt op: repaircafe.org.

Doe mee!
Kijk voor een actueel activiteitenoverzicht op www.milieudefensie.nl/doemee

Colofon

Down to Earth
Nummer 36, september 2016

Down to Earth is een uitgave van Vereniging Milieudefensie. Het wordt gemaakt op basis van een onafhankelijk redactiestatuut. De artikelen geven niet noodzakelijk het standpunt van Milieudefensie weer.

Contact
Postbus 19199,
1000GD Amsterdam,
020 626 26 20
redactie@downtoearthmagazine.nl
www.downtoearthmagazine.nl

Redactie
Annemarie Opmeer (hoofd), Carolien Ceton (redacteur), Manuel Beterams

Redactieraad
Marlijn Dingshof, Karen van den Einde, John Verhoeven

Art-direction en vormgeving
8-13 Grafisch Ontwerpers, Marjan Peters.
www.8-13.nl

Druk
Senefelder Misset.
Gedrukt op 100% kringlooppapier.

Abonnement
Minimaal €35,- per jaar voor zes nummers. Je bent dan ook lid van Milieudefensie. Opzeggen kan telefonisch bij de Servicelijn van Milieudefensie (020 626 26 20, ma t/m do van 09.30 -16.30 uur)

Advertenties
YUNO,
Henriëtte Tomassen,
06 508 44 808
info@yuno.nu,
www.yuno.nu

ISSN: 2211-0712

Service | Varia

Slobbe

Stress

Ze was gespannen. Ze sliep slecht en voelde zich niet lekker. Daarom gingen we een dagje de natuur in. Natuurbeleving helpt immers tegen stress.

Ik liet haar lezen hoe dat werkt.

‘Dagelijkse bezigheden, spanningen en beslommeringen vragen veel gerichte aandacht, en soms wordt er simpelweg teveel gevraagd. Dan neemt je capaciteit af om ergens gericht aandacht aan te schenken. Het reservoir raakt leeg en als gevolg daarvan ontstaan mentale vermoeidheid en stress.’

‘Natuur vraagt geen gerichte aandacht. Je kunt er doorheen lopen en op een zachte, ontspannen manier geraakt worden door alles wat je ziet. Door de bomen, de wind, de vergezichten; de ervaring dat je deel uitmaakt van je omgeving. En die zachte fascinatie maakt dat je reservoir weer wordt gevuld. Dat voelt goed; dan kom je op verhaal.’

Dat klonk goed. Het sprak haar aan. Vooral ook omdat het prachtig weer was. We liepen een stukje van het Pieterpad, door de hellingbossen op de stuwwal. Ze vertelde me dat ze een nieuwe bank had gekocht. Blauw-groen; dat paste mooi bij haar vloer en haar gordijnen. De bank zou vrijdag worden bezorgd. Dan moest ze zorgen dat er iemand thuis was.

“Kijk,” zei ik. “Die oude, grote eikenboom. Hoe trots die in het veld staat.”

Dat is lastig, vertelde ze. Dat er altijd iemand thuis moet zijn als er wat bezorgd wordt. Vooral ook omdat je nooit precies weet hoe laat de spullen worden afgeleverd.

Links, aan de bosrand, stond een ree.

“Kijk,” zei ik. “Daar tussen de varens. Zie je hem staan?”

Ze vroeg waar ik op vakantie was geweest. Zij was met haar vriend naar Praag gegaan. Daar hadden ze over gelezen in een blad.

Het ree was op ons uitgekeken en sprong sierlijk van ons weg.

Door de struiken liep een spoor van platgetrapte kruiden.

“Een wissel,” wees ik haar. “Dat zijn de sporen van een das.”

Ze kletste wat over reclames. Over een praatshow op de televisie.

Over haar hypotheek, haar spaargeld, haar kansen op promotie.

We liepen langs het beekje dat naar daslook rook. Daarna, via het slingerpad, terug naar de weg. Na de wandeling zaten we op een terrasje. Ze trok haar schoenen uit en bestelde een glas rode wijn.

“En,” vroeg ik. “Wat vond je van het bos?”

Maar ze had geen bos gezien.

Thomas van Slobbe is directeur van Stichting wAarde en thriller-auteur. Elk nummer deelt hij met ons een lichtvoetig verhaal over duurzaamheid.

Illustratie: Renée Gubbels

We komen ook op plekken zonder postcode.

Op het land van John en Lianne eten koeien gras en klaver van eigen grond. Dat is niet zo vanzelfsprekend als het klinkt. Want de meeste Nederlandse koeien eten ook soja. Voor de teelt van soja verdwijnen in Zuid-Amerika stukken oerwoud en worden lokale boeren van hun land verdreven. Milieudefensie wil dat veranderen. Met de campagne ‘Allesmaal Lokaal’ zorgen pilots met boeren voor de overstap naar 100% lokaal veevoer. Op deze manier zorgen ze samen met boeren voor echt lokale zuivel in het schap.

Milieudefensie ontving sinds 1996 een bijdrage van € 31,8 miljoen. Deelnemers van de Postcode Loterij: bedankt! Dankzij u kunnen wij Milieudefensie en 94 andere organisaties financieel ondersteunen. En dankzij u groeide dit Nederlandse loterij-initiatief uit tot de grootste fondsenwerver ter wereld – er werd al € 7 miljard aan goede doelen geschonken. Samen voor een betere wereld: postcodeloterij.nl

Dankzij u.

18+

Speel bewust

Verliezers

Dit is een slee in Groenland, die gebruikt werd voor goederentransport naar Camp Century. Dit kamp was onderdeel van Project Iceworm, code-naam voor een geheim programma tijdens de Koude Oorlog waarin de Verenigde Staten nucleaire raketlanceerplaatsen wilden aanleggen in een tunnelsysteem van 4000 kilometer onder het ijs van Groenland. Camp Century, gesticht in 1960 in Groenland, was bedoeld om te onderzoeken of dit kon, maar werd aan Denemarken gemeld als een onschuldig project. Het was een diep in het ijs geboorde geheime basis, met 21 tunnels van in totaal 3000 meter, met een ziekenhuis, een kerk, een theater en een winkel, waar op het hoogtepunt 200 mensen werkten. Stroom kwam van 's wereld eerste mobiele nucleaire reactor. Door het onstabiele ijs werd het project in 1966 afgeblazen. Het kamp werd ontmanteld en alles werd achtergelaten in het ijs in de veronderstelling dat dit voor altijd ingevroren zou blijven. De Koude Oorlog is al jaren voorbij, maar de resten hiervan kunnen nu bloot komen te liggen, waarschuwen experts. Door klimaatverandering is het ijs rond Camp Century voor het eind van de eeuw verdwenen. Chemisch en radioactief afval, en rioolwater, komen dan aan de oppervlakte. Zo haalt deze oorlog ons toch nog in. Ironisch genoeg was Camp Century destijds ook een station voor wetenschap en deed men boringen in de ijskap. De ijskernen uit die tijd worden door klimaatwetenschappers nog steeds gebruikt.

Tekst: Annemarie Opmeer. Beeld: Henrik Thomsen / Wikipedia

Milieudefensie in mijn testament

Ik ben opgegroeid op een boerderij tussen de kruidenrijke weilanden van Fryslân. Anno 2016 is Milieudefensie belangrijker dan ooit. Door intensivering van de landbouw in de afgelopen 30 jaar, zie je de weilanden veranderen in grote, groene vlakten met alleen Engels raaigras, afgewisseld met eentonige maïsvelden. De gevolgen zijn zichtbaar en hoorbaar: minder koeien in de wei, minder biodiversiteit, een enorme afname van de weidevogels.

Daarom geef ik mijn nalatenschap graag aan Milieudefensie. Zij staat voor de waarden, zoals duurzaamheid, biodiversiteit, menselijke waardigheid, gelijkwaardigheid en solidariteit, die ik – ook voor de toekomstige generatie – belangrijk vind.

Ane Zwerver

Met een goed gevoel de aarde doorgeven

Stelt u zich eens voor dat de stad waarin u leeft gewoon gezond is. Waar kinderen veilig op straat kunnen spelen. Waar u het roet niet van de ramen hoeft te vegen omdat de lucht die u inademt gezond is. Stelt u zich eens voor dat we weten waar ons eten vandaan komt. Dat de koeien in de wei staan en de boer een eerlijke prijs krijgt. En dat de boer aan de andere kant van de wereld niet langer van zijn land verjaagd wordt voor de productie van soja en palmolie. Stelt u zich eens voor dat iedereen in goed geïsoleerde huizen woont en we de energie opwekken uit zon en wind.

Stelt u zich eens voor... Een leefbare aarde voor iedereen, of je nu boer bent of ondernemer, fabrieksarbeider of dokter, Zuid-Amerikaan of Nederlander. Dat is wat Milieudefensie wil. U ook?

Door Milieudefensie te steunen via uw testament kunt u met een goed gevoel de aarde doorgeven aan de generaties die na u komen.

Wilt u meer weten over nalaten aan Milieudefensie?

Ga in gesprek met Esther Martens
en vraag de brochure aan.
esther.martens@milieudefensie.nl
of bel 020 5507 424

